

Jean Jaques Rousseau
Emili o De l'educació; L. I
Eumo, Verdaguer (1989): p. 7-61
Traducció de Montserrat Gispert

LLIBRE PRIMER

Tot està bé quan surt de les mans de l'Autor de les coses, tot degenera entre les mans de l'home. L'home força una terra a donar els productes d'una altra; un arbre a llevar els fruits d'un altre; barreja i confon els climes, els elements, les estacions; mutila el seu gos, el seu cavall, el seu esclau; ho capgira tot, ho desfigura tot, li agrada la deformitat, els monstres; no vol res tal com ho ha fet la natura, ni tan sols l'home; l'ha d'adaptar a si mateix com ho fa amb el cavall que ensinistra; l'ha de modelar a la seva manera com ho fa amb l'arbre del jardí.

Si no fos així, tot aniria encara pitjor, i la nostra espècie no vol pas ésser afaïçonada a mitges. En la situació actual de les coses, un home abandonat a si mateix entre els altres des del naixement seria el més desfigurat de tots. Els prejudicis, l'autoritat, la necessitat, l'exemple, totes les institucions socials en què ens trobem immersos, ofegarien en ell la natura sense posar-hi res a canvi. La natura hi seria com un arbrissó que l'atzar fa néixer al mig d'un camí, i que els vianants, en topar-hi per totes bandes i doblegar-lo en tots sentits, ben aviat fan morir.

És a tu que m'adreço, mare^I tendra i previsor, que sàberes allunyar-te del camí fressat i protegir l'arbrissó del xoc de les opinions humanes! Cultiva, rega la jove planta abans que mori: els seus fruits un dia et delectaran. Forma de seguida un clos al voltant de l'ànima del teu infant; un altre en pot marcar el contorn, però només tu hi has de posar la tanca^{II}.

Les plantes s'afaïçonen pel conreu i els homes, per l'educació. Si l'home naixia gran i fort, l'alçada i la força li serien inútils fins que hagués après de servir-se'n; li serien perjudicials, en impedir que els altres pensessin a ajudar-lo^{III}; i, abandonat a si mateix,

^I La primera educació és la que té més importància, i aquesta primera educació pertoca incontestablement a les dones: si l'Autor de la natura hagués volgut que fos cosa dels homes, els hauria donat llet per a nodrir els infants. Parleu sempre, doncs, preferentment a les dones en els vostres tractats d'educació; perquè, alhora que elles poden vetllar-hi de més a prop que els homes, i que sempre hi influeixen més, l'èxit els interessa també molt més, ja que la major part de les vídues es troben gairebé a mercè dels seus fills, els quals aleshores els fan sentir vivament, en bé o en mal, les conseqüències de la manera com els han educat. Les lleis, sempre tan ocupades dels béns i tan poc de les persones, perquè tenen per objecte la pau i no la virtut, no donen prou autoritat a les mares. Llur situació, però, és més segura que la dels pares, llurs deures són més penosos; llurs atencions són més importants per al bon ordre de la família i generalment tenen més estimació als infants. Hi ha ocasions en què un fill que falta al respecte al pare, pot en certa manera ser excusat; però, si en alguna ocasió qualsevol, un fill fos prou desnaturalitzat per a faltar al respecte a la mare, a aquella que l'ha portat en el seu si, que l'ha alimentat amb la seva llet, que, durant anys, s'ha oblidat d'ella mateixa per ocupar-se només d'ell, hom hauria d'apressar-se a ofegar aquest miserable com un monstre indigne de veure la llum del dia. Les mares, diuen, malacostumen els fills. En això sens dubte fan mal fet, però potser menys que vosaltres que els depraveu. La mare vol que el fill sigui feliç, que ho sigui des d'ara: en això té raó; i si de cas s'equivoca en els mitjans, el que cal fer és orientar-la. L'ambició, l'avarícia, la tirania, la falsa previsió dels pares, llur negligència, llur dura insensibilitat, són cent vegades més funestes per als infants que la cega tendresa de les mares. D'altra banda, cal explicar el sentit que jo dono a aquest nom de mare, i això és el que faré tot seguit.

^{II} Se m'assegura que el Sr. Formey^I ha cregut que jo m'estava referint aquí a la meua mare, i que ho ha dit en alguna obra. Això és riure's cruelment del Sr. Formey o de mi.

^{III} Semblant a ells externament, i privat de la paraula així com de les idees que la paraula expressa, seria incapaç de fer-los entendre la necessitat que té de llurs auxiliis, perquè res en ell no els la manifestaria.

moriria de misèria abans d'assolir la consciència de les seves necessitats. Hom es lamenta de l'estat de la infantesa i no veu que la raça humana hauria deperit, si l'home no haguera començat per ser infant.

Naixem febles, necessitem força; naixem mancats de tot, necessitem ajuda; naixem estúpids, necessitem seny. Tot allò que no tenim quan naixem i que necessitem quan som grans, ens ho dona l'educació.

Aquesta educació ens ve de la natura, o dels homes o de les coses. El desenvolupament intern de les nostres facultats i dels nostres òrgans és l'educació que ens ve de la natura; l'ús que se'ns ensenya a fer d'aquest desenvolupament és l'educació que ens ve dels homes; i l'adquisició de la nostra pròpia experiència sobre els objectes que ens afecten és l'educació que ens ve de les coses.

Cadascun de nosaltres, doncs, és format per tres menes de mestres. Quan llurs diverses lliçons es contradiuen, el deixeble s'educa malament, i no estarà mai d'acord amb si mateix; quan coincideixen en els mateixos punts i tendeixen als mateixos fins, el deixeble va tot sol cap al seu objectiu i viu conseqüentment. Només aquest ha estat ben educat.

Ara bé, d'aquestes tres educacions diferents, la de la natura no depèn pas de nosaltres; la de les coses només en depèn en certs aspectes. La dels homes és l'única de la qual som veritablement els amos; tot i que només suposadament, perquè, qui pot tenir l'esperança d'endegar enterament els discursos i les accions de tots els qui envolten un infant?

Vist, doncs, que l'educació és un art, reeixir-hi és gairebé impossible, puix que les circumstàncies que hi han de concórrer no depenen de ningú. Tot el que es pot fer, a còpia d'esforços, és acostar-se més o menys a l'objectiu, però cal sort per assolir-lo.

Quin és aquest objectiu? És el mateix que té la natura; ho acabem de demostrar. Puix que és necessari el concurs de les tres educacions, si les voleu perfectes, és aquella sobre la qual res no podem qui haurà de marcar l'orientació de les altres dues. Però potser aquest mot natura té un sentit massa vague; cal que tractem de fixar-lo.

La natura, se'ns diu, no és més que l'hàbit^{IV}. Què significa això? No és cert que hi ha hàbits que només s'adquireixen per força, i que malgrat tot no ofeguen mai la natura? Tal és, per exemple, l'hàbit de les plantes que troben obstacles al creixement vertical; deixada en llibertat, la planta conserva la inclinació que se li ha fet prendre; no ha pas abandonat per això la direcció primitiva, i si la planta continua viva, els rebrots pugen de nou verticals. El mateix passa amb les inclinacions dels homes. Aquelles que resulten de l'hàbit i que són les menys naturals, es poden conservar mentre la situació és estable; però tan bon punt la situació canvia, l'hàbit cessa i el que és natural retorna. L'educació, certament, no és més que un hàbit. Ara bé, no és cert que hi ha gent que oblida i perd l'educació rebuda i gent que la conserva? D'on ve aquesta diferència? Si hem de limitar el nom de natura als hàbits conformes a la natura, hom pot estalviar-se aquest galimaties.

Naixem sensibles i, des del naixement, els objectes que tenim al voltant ens afecten de diverses maneres. A partir del moment que tenim consciència, per dir-ho així, de les nostres sensacions, estem disposats a recercar o a defugir els objectes que les produeixen, primerament, segons que ens siguin agradables o desplaents, després, segons la conformitat o disconformitat que trobem entre aquests objectes i nosaltres i, finalment, segons els judicis que tinguem sobre la idea de felicitat o de perfecció que la raó ens dona. Aquestes

^{IV} El Sr. Formey ens assegura que no diu exactament això. Però a mi em sembla que ho diu, i molt exactament, en aquest vers al qual em proposava de respondre: "La natura, creu-me, no és res més que l'hàbit". Formey, que no vol pas enorgullir els seus semblants, ens dona modestament el seu cervell com a mesura de l'enteniment humà.

disposicions s'estenen i s'afermen a mesura que ens tornem més instruïts; però, constretes pels hàbits, són modificades més o menys per les nostres opinions. Abans d'aquesta alteració, són el que jo anomeno, en nosaltres, la natura.

Caldria, doncs, referir-ho tot a aquestes disposicions primitives; i ho podríem fer, si les nostres tres educacions fossin només diferents; però, què fer quan són oposades; quan, en lloc d'educar un home per a ell mateix, se'l vol educar per als altres? Aleshores el concert és impossible. Obligats com estem a anar contra la natura o contra les institucions socials, hem d'optar entre fer un home o fer un ciutadà: perquè no podem fer alhora l'un i l'altre.

Tota societat parcial, quan és tancada i molt unida, s'aliena de la gran. Tot patriota és dur amb els estrangers: ells no són més que homes, no són res als seus ulls^V. Aquest inconvenient és inevitable, però no té gaire importància. L'essencial és ser bo per a la gent amb qui es viu. A fora l'espartà era ambiciós, avar, inic; però el desinterès, l'equitat i la concòrdia regnaven dins els murs de la seva pàtria. Malfieu-vos d'aquests cosmopolites que van a buscar lluny, en els llibres, els deures que desdenyen de complir al seu voltant. Hi ha filòsof que estima els tàrtars, per tal de ser dispensat d'estimar els seus veïns.

L'home natural és tot per a ell; és la unitat numèrica, l'enter absolut, que no té més relació que amb si mateix o amb el seu semblant. L'home civil és només una unitat fraccionària que depèn del denominador, i el valor de la qual està en la seva relació amb l'enter, que és el cos social. Les bones institucions socials són les que saben desnaturalitzar millor l'home, llevar-li la seva existència absoluta per donar-li'n una de relativa, i transferir el jo a la unitat comuna; de manera que cada particular ja no es cregui un, sinó part de la unitat, i només siga sensible en tant que part del tot. Un ciutadà de Roma no era ni Caius ni Lucius, era un romà; fins volia la pàtria exclusivament seva. Regulus es pretenia cartaginès, pel fet d'haver esdevingut propietat dels seus senyors. Com a estranger, refusava de prendre seient al senat de Roma; calgué que un cartaginès li ho manés. S'indignava que li volguessin salvar la vida. Va vèncer, i se'n tornà triomfant a morir en els suplicis. Però em sembla que aquells homes no tenien gaire retirada amb els que coneixem.

El lacedemoni Pedaret es presenta per ser admès en el consell dels tres-cents; el rebutgen: se'n torna tot content que hi hagi hagut a Esparta tres-cents homes més valuosos que ell². Jo suposo que aquesta demostració és sincera; i hi ha motiu de creure que ho era: heus aquí el ciutadà.

Una dona d'Esparta tenia cinc fills a l'exèrcit i esperava noves de la batalla. Arriba un ilota; ella li'n demana noves tremolant: "Els teus cinc fills són morts. —Vil esclau, t'he preguntat això?— Hem aconseguit la victòria!". La mare corre al temple, i dóna gràcies als deus³. Heus aquí la ciutadania.

Aquell que, al si de l'ordre civil, vol conservar la primacia dels sentiments de la natura, no sap el que vol. Sempre en contradicció amb si mateix, sempre fluctuant entre les seves inclinacions i els seus deures, mai no serà ni home ni ciutadà; no serà bo ni per a ell ni per als altres. Serà un d'aquests homes del nostre temps, un francès, un anglès, un burgès; no serà res.

Per a ser alguna cosa, per a ser un mateix i sempre un, cal actuar com es parla; cal estar sempre decidit sobre el partit que s'ha de prendre, prendre'l obertament i seguir-lo sempre. Espero que em mostreu aquest prodigi per saber si és home o ciutadà, i com s'ho fa per ser ambdues coses alhora.

^V Per això les guerres de les repúbliques són més cruels que les de les monarquies. Però, si la guerra dels reis és moderada, és la seva pau la que és terrible: val més ser enemic que súbdit seu.

D'aquests objectius necessàriament oposats, en deriven dues formes d'institucions contràries: l'una pública i comuna, l'altra particular i domèstica.

Si voleu adquirir una idea de l'educació pública, llegiu la *República* de Plató. No és pas una obra sobre política, com pensen els que jutgen els llibres només pels títols: és el millor tractat d'educació que s'hagi escrit mai.

Quan es vol fer referència al país de les quimeres, sempre s'esmenta la institució de Plató: jo trobaria la institució de Licurg encara molt més quimèrica, si només l'hagués escrita. Plató no ha fet més que depurar el cor de l'home; Licurg l'ha desnaturalitzat.

La institució pública ja no existeix, i ja no pot existir, perquè allí on ja no hi ha pàtria, no hi pot haver ciutadania. Aquests dos mots, *pàtria* i *ciutadà*, s'han de bandejar de les llengües modernes. Jo en sé prou la raó, però no la vull pas dir, perquè no té res a veure amb el meu tema.

Jo no considero com a institució pública aquests establiments irrisoris que hom anomena col·legis^{VI}. No hi compto tampoc l'educació mundanal, perquè com que aquesta educació tendeix a dos fins contraris, fracassa en tots dos: només serveix per a fer homes hipòcrites, que semblen sempre fer-ho tot pensant en els altres, i tot ho fan pensant només en ells mateixos. Ara bé, aquests estratagemes, com que són comuns a tothom, no enganyen ningú. Són, per tant, esforços inútils.

D'aquestes contradiccions neix la que experimentem incessantment en nosaltres mateixos. Arrossegats per la natura i pels homes en direccions contràries, forçats a dividir-nos entre aquests diversos impulsos, en seguim un de compost que no ens porta a cap dels dos objectius. Així violentats i vacil·lants durant tota la vida, l'acabem sense haver pogut posar-nos d'acord amb nosaltres mateixos, i sense haver estat bons ni per a nosaltres ni per als altres.

Resta finalment l'educació domèstica o la de la natura; però, què pot arribar a ser per als altres un home educat únicament per a ell? Potser si el doble objectiu que hom es proposa es podia reunir en un de sol, en llevar les contradiccions de l'home, es llevaria un gran obstacle a la seva felicitat. Caldria, per jutjar-ho, veure'l tot format; caldria haver-ne observat les inclinacions, haver-ne vist els progressos, haver-ne seguit el camí; caldria, en una paraula, conèixer l'home actual. Crec que haurem avançat una mica en aquestes recerques després d'haver llegit aquest escrit.

Per formar aquest home rar, què hem de fer? Molt, sens dubte: impedir que es faci res. Quan es tracta només d'anar contra el vent, es bordeja; però si la mar és forta i es vol restar en el lloc, cal tirar l'àncora. Para esment, jove pilot, que el teu cable no s'afluixi, que la teva àncora no llisqui i que el vaixell no derivi abans que tu te n'hagis adonat.

En l'ordre social, on tots els llocs estan assignats, cadascú ha de ser educat per al seu. Si un particular surt del lloc per al qual ha estat format, ja no serveix per a res. L'educació només és útil en la mesura que la sort s'alia amb la disposició dels pares; en qualsevol altre cas és nociva per a l'alumne, si més no pels prejudicis que li encomana. A Egipte, on s'obligava el fill a abraçar l'estat del pare, l'educació tenia almenys un objectiu assegurat; però, entre nosaltres, on només romanen fermes els estaments, i on els homes en canvien constantment, ningú no sap si, en educar el seu fill per a allò que és seu, no treballa contra ell.

^{VI} Hi ha en diverses escoles, i sobretot en la Universitat de París, professors que estimo, que aprecio molt, i que crec molt capaços d'instruir la joventut, si no estiguessin obligats a seguir l'ús establert. Jo n'exhorto un a publicar el projecte de reforma que ha concebut. Potser així algú se sentirà finalment temptat de guarir el mal en veure que pot tenir remei.

En l'ordre natural, com que tots els homes són iguals, llur vocació comuna és la condició de l'home; i tot aquell que està ben educat per a aquest estat no pot exercir malament tots els que li són afins. Que hom destini el meu deixeble a l'espasa, a l'Església, a la magistratura, m'importa poc. Per sobre de la disposició dels pares, la natura el crida a la vida humana. Viure és l'ofici que jo li vull ensenyar. En sortir de les meves mans no serà, ho confesso, ni magistrat, ni soldat, ni sacerdot; serà primerament home: tot el que un home ha de ser, sabrà ser-ho, si cal, tan bé com qualsevol altre; i per més que la fortuna el faci canviar de lloc, ell estarà sempre en el seu. *Occupavi te, Fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses*⁴.

El nostre veritable estudi és el de la condició humana. Aquell d'entre nosaltres que sap suportar millor els béns i els mals d'aquesta vida és a parer meu el més ben educat; resulta, doncs, que la veritable educació consisteix menys en preceptes que en exercicis. Comencem d'instruir-nos quan comencem a viure; la nostra educació comença amb nosaltres: el primer preceptor és la nostra dida. Per això el mot educació tenia entre els antics un altre sentit que nosaltres ja no li donem: significava aliment. *Educit obstetrix*, diu Varró: *educat nutrix, instituit paedagogus, docet magister*⁵. Així l'educació, la institució i la instrucció són tres coses tan diferents en el seu objecte com la institutriu, el preceptor i el mestre. Però aquestes distincions són malenteses; i, per a ser ben conduït, l'infant només ha de seguir un sol guia.

Cal, doncs, generalitzar les nostres maneres de veure i considerar en el nostre alumne l'home abstracte, l'home exposat a tots els accidents de la vida humana. Si els homes naixessin lligats al sòl d'un país, si la mateixa estació durés tot l'any, si cadascú estigués associat a la seva fortuna de manera que no la pogués canviar mai, la pràctica establerta seria bona en certs aspectes; l'infant educat per al seu estat, com que no en sortiria mai més, no podria estar exposat als inconvenients d'un altre. Però, vista la mobilitat de les coses humanes, vist l'esperit inquiet i bellugadís d'aquest segle que ho capgira tot a cada generació, es pot concebre un mètode més insensat que educar un infant com si no hagués de sortir mai de la seva cambra, com si hagués d'estar sempre envoltat de la seva gent? Si el malaurat fa un sol pas sobre la terra, si baixa un sol graó, està perdut. Això no és ensenyar-lo a suportar la pena; és exercitar-lo a sentir-la.

Només es pensa a conservar l'infant; no n'hi ha prou; se l'ha d'ensenyar a conservar-se ell mateix quan sigui home, a suportar els cops de la sort, a afrontar l'opulència i la misèria, a viure, si cal, en els glaços d'Islàndia o en l'ardent roquissar de Malta. Debades prendreu precaucions perquè no mori, morirà; i encara que la seva mort no fos conseqüència de les vostres atencions, fins i tot en aquest cas seran mal interpretades. No es tracta tant d'impedir que mori com de fer-lo viure. Viure no és pas respirar, és actuar; és fer ús dels nostres òrgans, dels nostres sentits, de les nostres facultats, de totes les parts de nosaltres mateixos, que ens donen el sentiment de l'existència. L'home que ha viscut més no és pas el que ha comptat més anys, sinó el que ha sentit més la vida. Hi ha qui s'ha fet enterrar als cents anys que era mort des del naixement. Hi hauria guanyat anant a la tomba en la joventut, si hagués viscut almenys fins llavors.

Tota la nostra saviesa consisteix en prejudicis servils; els nostres costums no són més que submissió, tortura i violència. L'home civil neix, viu i mor en l'esclavatge: quan neix se'l cus en un bolquer; quan mor se'l clava en un taüt; mentre conserva la figura humana, està encadenat per les nostres institucions.

Es diu que hi ha llevadores que pretenen, maurant el cap dels infants nounats, donar-li una forma més convenient, i es tolera! Es veu que els nostres caps foren mal formats per

l'Autor del nostre ésser: cal que les llevadores ens els afaïçonin per fora i els filòsofs, per dintre. Els caribs són el doble més feliços que nosaltres!

“Tot just l'infant ha sortit del si de la mare, i tot just gaudeix de la llibertat de moure i d'estendre els membres, se'l sotmet a nous lligams. Se l'embolcalla, se'l fica al llit amb el cap immobilitzat, les cames estirades i els braços penjant al costat del cos; està envoltat de bolquers i embenatges de tota mena que no li permeten canviar de posició. Afortunat si no l'han estret fins al punt d'impedir-li de respirar, i si han tingut la precaució d'ajeure'l de costat, a fi que les aigües que ha de treure per la boca puguin caure per si mateixes! Car ell no tindria la llibertat de girar el cap de costat per a facilitar-ne l'escolament⁶.”

L'infant nouvat necessita estendre i moure els membres, per fer-los sortir de l'adormiment en què, aplegats en un cabdell, han romàs tant de temps. Se li estenen, és cert, però s'impedeix que els mogui; fins se li subjecta el cap amb testeres: sembla que es tingui por que faci cara de viure.

Així, l'impuls de les parts internes d'un cos que tendeix al creixement troba un obstacle insalvable per als moviments que demana. L'infant fa contínuament esforços inútils que li esgoten les forces o en retarden el progrés. Estava menys estret, menys torturat, menys comprimit a l'amni que no ho està en els seus bolquers; no veig què hi ha guanyat de néixer.

La inacció, la coacció en què es retenen els membres d'un infant, només poden dificultar la circulació de la sang i dels humors, impedir que l'infant s'enforteixi i creixi, i alterar-ne la constitució. En els llocs on no es prenen aquestes precaucions extravagants, els homes són tots grans, forts, ben proporcionats. Els països on s'embolcalla els infants són un formiguer de geperuts, coixos, sancallosos, neulits, raquítics, gent estafeta de tota mena. De por que els cossos no es deformin per moviments lliures, hom s'afanya a deformar-los posant-los en una premsa. S'arribaria deliberadament a esguerrar-los per tal d'impedir que es fessin malbé.

Una coacció tan cruel podria deixar d'influir sobre llur humor i sobre llur temperament? El primer sentiment que tenen és un sentiment de dolor i de pena: no troben més que noses a tots els moviments que necessiten fer; més malaurats que un criminal encadenat, fan esforços vans, s'irriten, criden. Llurs primeres veus, dieu, són plors? Ja ho crec: els contrarieu des que neixen; els primers dons que reben de vosaltres són cadenes, els primers tractes que experimenten són turments. Si l'única cosa que tenen lliure és la veu, com voleu que no se'n serveixin per lamentar-se? Criden del mal que els feu: així garrotats, vosaltres cridaríeu més fort que ells.

D'on ve aquest costum irracional? D'una pràctica desnaturalitzada. Des que les mares, menyspreant el primer deure, ja no han volgut alimentar els fills, ha calgut confiar-los a dones mercenàries que, en trobar-se així mares d'infants forasters, envers els quals el seu natural no els deia res, només han mirat d'estalviar-se feina. Sobre un infant en llibertat, cal vetllar-hi constantment; però si està ben lligat, se'l pot deixar en un racó sense atabalar-se pels seus crits. Mentre no hi hagi proves de la negligència de la dida, mentre el nodrissó no es trenqui braç i cama, què importa que morí o que quedi tolit per a la resta dels dies? Se'n conserven els membres en detriment del cos i, passi el que passi, la dida serà disculpada.

Aquestes dolces mares que, descarregades dels fills, es lliuren alegrement als esbarjos de la ciutat, saben mentrestant quin tracte rep en el poble el nen de bolquers? Al més petit maldecap que sobrevingui, se'l penja d'un clau com un sac de parracs; i mentre, sense

apressar-se, la dida es dedica als seus afers, l'infeliç resta així crucificat. Tots els que s'han trobat en aquesta situació tenien el rostre congestionat; la forta compressió del pit no deixava circular la sang, que li pujava al cap; i es creia que el pacient estava d'allò tan tranquil, perquè no tenia la força de cridar. Ignoro quantes hores pot romandre un infant en aquest estat sense perdre la vida, però dubto que pugui durar gaire. Heus aquí, penso, una de les comoditats més grans del bolquer.

Es pretén que els infants en llibertat podrien agafar males posicions i fer moviments capaços de perjudicar la bona formació dels membres. Aquest és un dels vans raonaments de la nostra falsa saviesa, i que mai no ha confirmat cap experiència. D'aquesta multitud de nens que, en pobles més sensats que el nostre, es crien amb els membres en llibertat total, no se'n veu ni un de sol que es fereixi o s'esguerri, perquè els seus moviments no tenen la força que podria fer-los perillosos; i quan agafen una posició violenta el dolor els aconsella ben aviat de canviar-la.

Encara no se'ns ha acudit de posar en bolquers els cadells dels gossos i dels gats; es veu que d'aquesta negligència, en resulti algun inconvenient per a ells? Els infants són més feixucs, d'acord; però en proporció són també més febles. A penes es poden moure: com es podrien desgraciar? Si se'ls ajagués de sobines, moririen en aquesta posició, com la tortuga, sense poder tombar-se mai.

No contentes d'haver deixat d'alletar els fills, les dones deixen de voler-ne tenir; la conseqüència és natural. Des que l'estat de mare és oneros, aviat es troba el mitjà de deslliurar-se'n del tot. Es vol fer una feina inútil, per tal de recomençar-la sempre, i es converteix en perjudici per a l'espècie l'al·licient donat per a multiplicar-la. Aquest ús, afegit a les altres causes de despoblació, ens anuncia la sort pròxima d'Europa. Les ciències, les arts, la filosofia i els costums que engendra no tardaran a fer-ne un desert. Estarà poblada de bèsties ferotges: no haurà canviat pas gaire d'habitants.

Jo he vist algunes vegades les petites maquinacions de les dones joves que fingeixen de voler alimentar els fills. Saben fer-se donar pressa a renunciar a aquesta fantasia: fan intervenir hàbilment els marits, els metges^{VII} i sobretot les mares. Un marit que gosés consentir que la seva dona alletés el fill, seria home perdut; se'n faria un assassí que vol desfer-se d'ella. Marits prudents, cal immolar l'amor paternal a la pau. Sort que es troben al camp dones més continents que les vostres! I més sort encara si el temps que aquestes dones estalvien, no el destinen a ningú més que a vosaltres.

El deure de les dones no és pas dubtós, però elles el menyspreen; cal aleshores discutir si és igual per als infants ser alimentats amb llet materna o amb una altra. Aquesta qüestió, de la qual els metges són jutges, la tinc per decidida a satisfacció de les dones; i, quant a mi, pensaria en efecte que és millor que l'infant xucli la llet d'una dida sana que d'una mare malaltissa, si pogués témer algun nou mal de la sang mateixa de què està format.

Però la qüestió, s'ha d'enfocar només del punt de vista físic? I té l'infant menys necessitat de les atencions d'una mare que del seu pit? D'altres dones, fins i tot algunes bèsties, podran donar-li la llet que ella li nega, però la sol·licitud maternal no se supleix de cap manera. La dona que nodreix el nen d'una altra en lloc del seu és una mala mare: com serà una bona dida? Ho podrà esdevenir, però lentament; caldrà que l'hàbit canviï la natura,

^{VII} La lliga de les dones i dels metges sempre m'ha semblat una de les més divertides singularitats de París. Els metges adquireixen reputació gràcies a les dones, i les dones fan la seva voluntat gràcies als metges. Amb això ja us podeu pensar quina és la mena d'habilitat que cal a un metge de París per a esdevenir cèlebre.

i l'infant mal atès tindrà temps de perir cents vegades abans que la dida arribi a tractar-lo amb tendresa de mare.

D'aquest mateix avantatge en resulta un inconvenient que per si sol hauria de dissuadir qualsevol dona sensible de la temeritat de fer alimentar el fill per una altra; és l'inconvenient de compartir el dret de mare, o més ben dit, d'alienar-lo; de veure com el seu fill estima una altra dona tant o més que a ella; de sentir que la tendresa que conserva per la seva pròpia mare és una gràcia, mentre que la que té per la mare adoptiva és un deure: perquè, on he trobat les atencions d'una mare, no dec jo l'estimació d'un fill?

El mitjà que es fa servir per a posar remei a aquest inconvenient és inspirar als infants el menyspreu per les seves dides tractant-les com a veritables serventes. Quan el seu servei s'ha acabat, es retira el nen o es despatxa la dida; a còpia de rebre-la malament, se la fa desistir de venir a veure el seu nodrissó. Al cap d'uns quants anys ja no la veu, ja no la coneix. La mare, que creu substituir-la i vol reparar la seva negligència mitjançant la crueltat, s'equivoca. En comptes de fer un tendre fill d'un nodrissó desnaturalitzat, l'exercita a la ingritud; l'ensenya a menysprear en un futur aquella que li donà la vida, com ara menysprea aquella que l'ha alimentat amb la seva llet.

Com insistiria sobre aquest punt, si no fos tan descoratjador de repetir debades consells útils! Això té relació amb moltes més coses que no es pensa. Voleu retornar cadascú als seus deures primers? Comenceu per les mares; quedareu sorpresos dels canvis que produïreu. Tot ve d'aquesta primera depravació: tot l'ordre moral s'altera; allò que és natural s'apaga en tots els cors; l'interior de les cases perd aquell escalf tan viu; l'espectacle colpidor d'una família naixent ja no lliga els marits, ja no infon respecte als estranys; es té menys consideració per la mare si no es veuen els seus fills; no es fa gens de família; l'hàbit ja no reforça els lligams de la sang; ja no hi ha pares, ni mares, ni fills, ni germans ni germanes; amb prou feines es coneixen; com es podrien estimar? Cadascú només pensa en si mateix. Quan la cosa no és més que una trista solitud, és imprescindible anar a divertir-se fora.

Però que les mares es dignin alimentar els fills i els costums es reformaran per si mateixos, els sentiments de la natura es desvetllaran en tots els cors: l'Estat es repoblarà. Aquest primer punt, aquest únic punt, ho relligarà tot. L'al·licient de la vida domèstica és el millor antídoto contra els mals costums. L'enrenou dels nens, que es considera molest, esdevé agradable; fa el pare i la mare més necessaris, més cars l'un a l'altre; referma entre ells el lligam conjugal. Quan la família és viva i animada, els treballs domèstics constitueixen l'ocupació més apreciada de la dona i l'entreteniment més dolç del marit. Així, de la correcció d'aquest únic abús, en resultaria ben aviat una reforma general i la natura de seguida hauria recuperat tots els drets. Que les dones esdevinguin novament mares, i de seguida els homes esdevindran un altre cop pares i marits.

Discursos superflus! Ni l'avorriment dels plaers del món no torna a portar mai a aquesta situació. Les dones han deixat d'ésser mares; no ho seran més; ja no volen ser-ho. Si volguessin, amb prou feines podrien; avui dia, que s'ha establert el costum contrari, cadascuna hauria de combatre l'oposició de totes les parentes associades contra un exemple que les unes no han donat i que les altres no volen seguir.

Tanmateix encara es troben algunes vegades persones joves d'un bon natural, que, gosant desafiar en aquest aspecte l'imperi de la moda i els clams de llur sexe, compleixen amb virtuós coratge aquest deure tan dolç que la natura els imposa. Que pugui augmentar-ne el nombre per l'atractiu dels béns destinats a les que s'hi lliuren! Basant-me en conseqüències que proporciona el raonament més simple i en observacions que mai no he vist desmentides, goso prometre a aquestes dignes mares una afecció solida i constant per

part dels marits, una tendresa veritablement filial per part dels fills, l'estimació i el respecte del públic, felïços parts sense accidents ni conseqüències, una salut ferma i vigorosa i, en fi, el goig de veure's un dia imitades per les seves filles i citades com a exemple per a les d'altri.

Si no hi ha mare, no hi ha fill. Entre ells els deures són recíprocs, i si es compleixen malament per un costat, seran negligits per l'altre. L'infant ha d'estimar la mare abans de saber que ho ha de fer. Si la veu de la sang no és enfortida per l'hàbit i les atencions, s'apaga els primers anys i el cor mor, per dir-ho així, abans de néixer. Heu-nos aquí, doncs, des dels primers passos fora de la natura.

Es pot sortir també de la natura per un camí oposat, quan una dona no negligeix les atencions de mare, sinó que les porta a l'excés; quan fa del fill el seu ídol, quan li augmenta la feblesa per impedir-li de sentir-la, i quan, amb l'esperança de sostreure'l a les lleis de la natura, li evita les situacions penoses, sense pensar que a canvi de l'estalvi momentani d'algunes incomoditats, qui sap la d'accidents i perills futurs que li acumula sobre el cap, i sense pensar com n'és de bàrbar que uns homes ja fets hagin de suportar, a més de les fatigues pròpies del seu estat, la feblesa infantil perllongada a causa d'una precaució mal entesa. Tetis, per tal que el seu fill esdevingués invulnerable, el submergí, diu la fàula, a les aigües de l'Estígia. Aquesta al·legoria és bella i clara. Les mares cruels de què jo parlo actuen ben altrament; a copia de submergir els fills en la blanesa, els preparen per al sofriment; els obren els porus a mals de tota mena, dels quals seran presa segura quan seran grans⁷.

Observeu la natura, i seguiu les rutes que us marca. La natura ensinistra contínuament els infants; endureix la seva naturalesa amb proves de tota mena; els ensenya ben aviat el que és la pena i el dolor. L'aparició de les dents els dóna febre; els còlics aguts els provoquen convulsions; la tos insistent els sufoca; els cucs els turmenten i els causen erupcions perilloses. Quasi tota la primera infantesa és malaltia i perill: la meitat dels infants que neixen moren abans dels vuit anys. Un cop passades les proves, l'infant ha guanyat forces, i tan bon punt pot començar a fer ús de la vida, ho fa amb una arrencada més segura.

Aquesta és la regla de la natura. Per què la contrarieu? No veieu que, pensant de corregir-la, destruïu la seva obra, anul·leu l'efecte del seu treball? Segons vosaltres, fer per fora el que la natura fa per dins és augmentar el perill, quan en realitat és desviar-lo i afeblir-lo. L'experiència ensenya que moren més infants criats delicadament que no pas dels altres. Mentre no s'ultrapassi la mesura de les seves forces, es corre menys risc exposant-los que preservant-los. Exerciteu-los, doncs, en les dificultats que un dia hauran de patir. Enduriu els seus cossos a la intempèrie de les estacions, dels climes, dels elements, a la fam, a la set, a la fatiga; banyeu-los a les aigües de l'Estígia. Abans d'adquirir l'habitut del cos, se li pot inculcar la que es vulgui, sense perill; però un cop l'infant s'ha fet consistent, qualsevol alteració li resulta perillosa. Un infant pot suportar canvis que no suportaria un home: les fibres del primer, toves i flexibles, prenen sense esforç la forma que se'ls dóna; les de l'home, més endureides, ja no canvien, si no és per la violència, la forma que han rebut. Es pot fer, doncs, que un infant esdevingui robust sense exposar-li la vida i la salut; i si hi hagués algun risc, tampoc no s'hauria de vacil·lar. Puix que són riscos inseparables de la vida humana, es pot fer res de millor que traspasar-los a l'època en què són menys perjudicials?

Un infant esdevé més valuós a mesura que avança en edat. Al valor personal s'hi afegeix el dels esforços que ha costat; la pèrdua de la vida és més sensible perquè ja ha adquirit el sentiment de la mort. S'ha de pensar, doncs, sobretot en l'esdevenidor quan es vetlla per la seva conservació: cal armar-lo contra els mals de la joventut abans d'assolir-la: perquè, si el

valor de la vida augmenta fins a l'edat en què esdevé útil, no seria una follia estalviar alguns mals a la infantesa per multiplicar-los a l'edat de raó? Són aquestes les lliçons del mestre?

El destí de l'home és de patir en tot temps. L'esforç mateix de la conservació ja està associat al sofriment. Felicitat aquell que durant la infantesa no coneix més que els mals físics, mals molt menys cruels, molt menys dolorosos que els altres, i que molt més rarament que els altres ens fan renunciar a la vida! Ningú no es mata pels dolors de gota; gairebé sempre són els de l'ànima, els que produeixen la desesperació. Lamentem el destí de la infantesa i és el nostre el que hauríem de lamentar. Els mals més grans ens vénen de nosaltres mateixos.

Al moment de néixer, el nen crida; es passa la primera infantesa plorant. Adés se'l bressola, se l'amanyaga per apaivagar-lo; adés se l'amenaça, se'l pega per fer-lo callar. O fem el que ell vol o li exigim el que volem; o ens sotmetem als seus antulls, o el sotmetem als nostres: no hi ha terme mitjà, o bé ha de donar ordres, o bé les ha de rebre. Així, doncs, les seves primeres idees són les d'autoritat i submissió. Abans de saber parlar, ja mana; abans de poder actuar, ja obeeix; i de vegades se'l castiga abans que pugui conèixer les seves faltes, o més ben dit, abans que en pugui cometre. I d'aquesta manera s'aboquen de bon començament dins el seu cor jove les passions que s'imputen després a la natura, i després d'haver-se esforçat a fer-lo tornar dolent, hom es plany de constatar que ho és.

Un infant passa sis o set anys d'aquesta manera en mans de les dones, víctima de llurs capricis i dels seus; i després d'haver-li fet aprendre això i allò, és a dir, després d'haver-li carregat la memòria o bé de mots que no pot entendre, o bé de coses que no li serveixen de res, després d'haver-li ofegat el natural amb les passions que li han fet néixer, posen aquest ésser factici en mans d'un preceptor, el qual acaba de desenvolupar els gèrmens artificials que troba ja ben formats, i li ho ensenya tot, tret de conèixer-se a si mateix, tret de desenvolupar al màxim les seves potencialitats i saber viure i ser feliç. Finalment, quan aquest infant, esclau i tirà, ple de ciència i mancat de seny, feble tant de cos com d'ànima, és llançat al món, en posar-hi de manifest la seva ineptitud, el seu orgull i tots els seus vicis, ens fa deplorar la misèria i la perversitat humanes. Però, ens equivoquem; aquest és l'home fet segons el nostre caprici: l'home de la natura és fet d'una altra manera.

Si voleu, doncs, que conservi la forma original, manteniu-la des de l'instant que ve al món. Tan bon punt neix, empareu-vos-en, i no l'abandoneu més fins que sigui home: mai no reeixireu si no ho feu així. De la mateixa manera que la veritable nodrissa és la mare, el veritable preceptor és el pare. Que es posin d'acord sobre les seves funcions i sobre el seu sistema; que de les mans de l'un passi a les mans de l'altre. L'educarà més bé un pare assenyat i limitat que el mestre més hàbil del món; perquè és més fàcil de suplir el talent amb el zel que el zel amb el talent.

Però els afers, les ocupacions, els deures... Ah els deures, sens dubte el de pare és l'últim de tots!^{VIII} No ens estranyem que un home refusi d'educar el fill, si la dona amb la qual l'ha concebut ha refusat d'alimentar-lo. No hi ha quadre més encisador que el de la família; però si en falla un sol tret, es desvirtuen tots els altres. Si la mare no té prou salut per ser dida, el pare tindrà massa ocupacions per ser preceptor. Els infants, allunyats, dispersos en pensionats, convents, col·legis, abocaran en un altre lloc l'amor de la casa paterna o, per dir-

^{VIII} Quan llegim en Plutarc que Cató el censor, que governà Roma amb tanta glòria, va educar ell mateix el seu fill des del bressol, i amb una cura tal que ho deixava tot per ser present quan la dida, és a dir la mare, l'agafava i el rentava; quan llegim en Suetoni⁸ que August, amo del món que havia conquerit i que ell mateix regia, ensenyava personalment als seus néts a escriure, nedar, els elements de les ciències, i que els tenia sempre al voltant, no ens podem estar de riure'ns de la pobra genteta d'aquella època, que s'entretenien en semblants nicieses; massa limitats, sens dubte, per saber-se dedicar als grans afers dels grans homes d'avui dia.

ho més exactament, traslladaran a la casa paterna el costum de no estar lligats a res. Els germans i les germanes amb prou feines es coneixeran. Quan es reuniran per a una cerimònia, podran ser molt cortesos entre si, però es tractaran com estranys. Des del moment que ja no hi ha intimitat entre els pares, des del moment que la societat familiar ja no endolceix la vida, es fa necessari recórrer als mals costums per suplir aquesta manca. Pot haver-hi un home prou estúpid per no veure l'encadenament de tot això?

Un pare, quan engendra i alimenta els fills, no fa més que una tercera part de la seva tasca. L'home ha de donar homes a l'espècie; ha de donar homes sociables a la societat; ha de donar ciutadans a l'Estat. Qualsevol home que, podent pagar aquest triple deute, no ho fa, és culpable, i potser encara més culpable si només el paga a mitges. Aquell que no pot complir els deures de pare no té cap dret de ser-ne. No hi ha ni pobresa ni respecte humà que li dispensin d'alimentar els fills i d'educar-los personalment. Lectors, podeu creure'm. Predic a tots els qui tenen entranyes i negligeixen deures tan sagrats que vessaran llàgrimes amargues damunt el seu pecat, i no en tindran mai consol.

Però, què fa aquest home ric, aquest pare de família tan atrafegat, i obligat, segons ell, a deixar els fills abandonats? Paga un altre home perquè compleixi les responsabilitats que a ell li són una càrrega. Ànima venal! Creus que amb diners pots donar un altre pare al teu fill? No t'enganyis, no és ni tan sols un mestre el que li dones, és un servent. I aquest servent ben aviat en formarà un altre com ell.

Es fan molts raonaments sobre les qualitats d'un bon mentor. La primera que jo li exigiria, i aquesta sola en suposa moltes d'altres, és que no treballi per diners. Hi ha oficis tan nobles que no es poden fer per diners sense mostrar-se indigne d'exercir-los; tal és l'ofici de l'home de guerra; tal és el del preceptor. Qui educarà, doncs, el meu fill? Ja t'ho he dit, tu mateix. No puc. No pots?... Busca't, doncs, un amic. No hi veig cap altra sortida.

Un mentor! Oh quina ànima sublim!... En realitat, per fer un home, s'ha de ser o pare o més que home. I aquesta és la tasca que confieu tranquil·lament a uns mercenaris.

Com més s'hi pensa, més es constaten noves dificultats. Caldria que el mentor hagués estat educat per al seu deixeble, que els criats haguessin estat educats per al seu amo, que tots els qui l'envolten haguessin rebut les impressions que li han de comunicar; caldria, d'educació en educació, remuntar fins qui sap on. Com pot pujar bé un infant aquell que no ha estat ell mateix ben pujat?

Aquest rar mortal, és introbable? Ho ignoro. En aquest temps d'enviliment, qui sap fins a quin punt de virtut pot arribar encara l'ànima humana? Però, suposem que hem trobat aquest prodigi. Ens farem càrrec del que ha d'ésser quan consideraren el que ha de fer. Jo, d'entrada, crec que un pare que s'adonés de tot el valor d'un bon mentor prendria el partit de prescindir-ne; perquè li costaria molta més feina d'arribar-lo a trobar que esdevenir-ho ell mateix. És que vol tenir un amic? Que eduqui el seu fill per ser-ho; així s'estalvia de buscar-lo en un altre lloc, i la natura haurà fet ja la meitat de la feina.

Algú de qui tan sols conec la jerarquia social m'ha fet arribar la proposta d'educar el seu fill⁹. M'ha fet un gran honor, sens dubte; però, en comptes de lamentar-se del meu refús, s'ha de congratular de la meva discreció. Si jo hagués acceptat l'oferiment i hagués equivocat el mètode, l'educació hauria resultat deficient; si hagués reeixit, hauria estat molt pitjor, el seu fill hauria renegat del títol i ja no hauria volgut ser príncep.

Jo estic massa convençut de la categoria dels deures d'un preceptor, i sóc massa conscient de la meva incapacitat per acceptar mai un càrrec semblant, vingui d'on vingui l'oferiment; i si es tractés d'una amistat, encara ho refusaria amb més motiu. Crec que després d'haver llegit aquest llibre, molt poca gent sentirà la temptació de fer-me aquesta oferta; i demano als

qui poguessin arribar a sentir-la, que se n'estalviïn la molèstia inútil. Ja vaig fer fa temps un assaig d'aquest ofici, suficient per estar segur que no sóc idoni, i si els meus coneixements me'n fessin capaç, el meu estat me'n dispensaria. He cregut que tenia el deure de fer aquesta declaració pública a aquells que sembla que no em concedeixen prou consideració per creure que sóc sincer i que les meves resolucions són fonamentades.

Incapaç de complir la tasca més útil, gosaré almenys intentar la més fàcil: com tants d'altres, no posaré mans a l'obra sinó a la ploma; i, en comptes de fer el que cal, m'esforçaré a dir-ho.

Sé que, en empreses semblants a aquesta, l'autor, sempre còmode en uns sistemes que no haurà de posar en pràctica, dóna fàcilment un munt de preceptes bons que són impossibles de seguir, i que, per manca de detalls i d'exemples, fins el que pot dir de practicable resta inútil quan no n'ha mostrat l'aplicació.

He pres, doncs, la decisió de donar-me un deixeble imaginari, de suposar que tinc l'edat, la salut, els coneixements i totes les aptituds convenients per treballar en la seva educació, conduir-la des del moment del naixement fins que, ja home fet, no necessitarà cap altre guia que ell mateix. Aquest mètode em sembla útil per a evitar que un autor que no es fia de si mateix es perdi en visions; perquè, des del moment que s'aparta de la pràctica ordinària, el que ha de fer és experimentar la seva amb l'alumne, i de seguida s'adonarà, o el lector ho farà per ell, si segueix el progrés de la infantesa i la marxa que és natural al cor humà.

Això és el que he intentat de fer en totes les dificultats que se m'han presentat. Per tal de no engruixir el llibre inútilment, m'he acontentat d'establir els principis la veritat dels quals tothom havia de sentir. Però pel que fa a les regles que potser calia provar, les he aplicades totes al meu Emili o a d'altres exemples, i he fet veure, amb detalls molt extensos, com el que jo establia podia ser practicat; aquest és almenys el pla que m'he proposat de seguir. Serà el lector qui haurà de jutjar si ho he aconseguit.

D'aquí ve que al principi hagi parlat poc de l'Emili, perquè les meves primeres màximes d'educació, si bé són contràries a les establertes, són d'una evidència a la qual és difícil que una persona raonable negui el consentiment. Però a mesura que avanço, el meu alumne, conduït de manera diferent que els vostres, ja no és un infant corrent; necessita un règim exprés per a ell. Aleshores apareix en escena més sovint, i cap als darrers anys no el perdo de vista ni un moment, fins que, digui el que en digui, ja no em necessiti per a res.

Aquí no parlo pas de les qualitats d'un bon mentor; les suposo, i em suposo a mi mateix dotat de totes aquestes qualitats. Tot llegint aquest treball, podreu veure amb quina liberalitat em tracto.

Només remarcaré, contra l'opinió comuna, que el mentor d'un infant ha de ser jove, i fins tan jove com pugui ser-ho un home assenyat. Si fos possible, m'agradaria que ell mateix fos infant, que pogués esdevenir el company de l'alumne, i, en compartir els seus jocs, pogués atreure's la seva confiança. Mai no hi ha prou coses comunes entre la infància i l'edat madura perquè es pugui establir un lligam ben sòlid a aquesta distància. Els infants de vegades afalaguen els vells, però mai no els estimen.

La gent voldria que el mentor hagués realitzat ja una educació. És massa; un mateix home només en pot fer una: si en calguessin dues per a reeixir, amb quin dret es podria emprendre la primera?

Amb més experiència se sabia fer millor, però ja no es podria fer. Qualsevol que hagi aconseguit aquesta funció una vegada prou bé per a sentir-ne totes les penes, no intenta pas tornar-s'hi a comprometre; i si l'ha aconseguit malament la primera vegada, és un mal precedent per a la segona.

És molt diferent, ho reconec, de seguir un noi durant quatre anys, o de conduir-lo durant vint-i-cinc. Vosaltres doneu un mentor al vostre fill quan està ben format; jo, en canvi, vull que en tingui un abans de néixer. El vostre home pot canviar d'alumne cada cinc anys; el meu només en podrà tenir un. Vosaltres distingiu entre mentor i preceptor*: una altra follia! Distingiu potser el deixeble de l'alumne? Als infants només se'ls ha d'ensenyar una ciència: la dels deures de l'home. Aquesta ciència és una; i, malgrat tot el que hagi dit Xenofont sobre l'educació dels perses, aquesta ciència no es pot dividir. Això de banda, jo anomeno el mestre d'aquesta ciència més aviat mentor que preceptor, perquè el que ha de fer no és tant instruir-lo com conduir-lo. No ha de donar preceptes, els ha de fer trobar.

Si el mentor s'ha d'escollir amb tant de compte, ell també ha de poder escollir el seu deixeble, sobretot quan es tracta de proposar un model. Aquesta elecció no pot basar-se ni en el geni ni en el caràcter de l'infant, que no es coneix fins a la fi del procés, i que jo adopto abans que neixi. Si pogués escollir, agafaria un esperit comú, com suposo que és el meu alumne. Només hi ha necessitat d'educar els homes ordinaris; llur educació és l'única que ha de servir d'exemple a la dels seus semblants. Els altres, els extraordinaris, s'eduquen a desgrat de tenir-ne.

El país no és pas indiferent a la cultura dels homes; i només en els climes temperats els homes són tot el que poden ser. En els climes extrems el desavantatge és visible. L'home no està pas plantat en un país com un arbre per no moure-se'n mai; i aquell que parteix d'un dels extrems per arribar a l'altre ha de fer el doble de camí del que fa, per arribar al mateix punt, aquell que parteix del terme mitjà.

I si l'habitant d'un país temperat recorre successivament els dos extrems, l'avantatge que té és encara evident; perquè, encara que sofreixi una modificació tan gran com la de qui va d'un extrem a l'altre, només s'allunyarà la meitat que l'altre de la seva constitució natural. Un francès viu a Guinea i a Lapònia; però un negre no viurà pas igual a Tornea, ni un samoiede al Benin¹⁰. Sembla, a més, que l'organització del cervell és menys perfecta als dos extrems. Ni els negres ni els lapons no tenen el seny dels europeus. Si vull, doncs, que el meu deixeble pugui ser un habitant de la Terra, l'agafaré d'una zona temperada; per exemple, de França, abans que de qualsevol altre lloc.

Al nord els homes consumeixen molt sobre un sòl ingrat; al migdia consumeixen poc sobre un sòl fèrtil: d'aquí sorgeix una nova diferència: als uns els fa treballadors i als altres, contemplatius. La societat ens ofereix en un mateix lloc la imatge d'aquestes diferències entre els pobres i els rics: els primers habiten el sòl ingrat, i els altres, el país fèrtil.

El pobre no necessita educació; li és imposada pel seu estat, no podria tenir-ne cap d'altra; contràriament, la que rep el ric del seu estat és la que menys li convé, tant per a ell mateix com per a la societat. D'altra banda, l'educació natural ha de fer que un home sigui adaptable a totes les condicions humanes; ara bé, és menys raonable d'educar un pobre per ésser ric que un ric per ésser pobre; perquè hi ha molts més rics que s'arruïnen que pobres que s'enriqueixen. Escollim, doncs, un ric; i ens assegurem almenys que fem un home més, mentre que un pobre pot esdevenir home per ell mateix.

Per la mateixa raó, no m'importarà que l'Emili sigui de noble nissaga. Sempre serà una víctima arrencada al perjudici.

* N. del T.: Encara que Rousseau refusa, aquí, fer tota distinció entre *gouverneur* i *précepteur*, hem mantingut en la traducció una distinció constant entre l'ús dels dos mots i traduït sistemàticament *gouverneur* per *mentor* i *précepteur*, per *preceptor*.

L'Emili és orfe. Tant és que tingui pare i mare. Com que sóc l'encarregat de tots els deures que els pertocuen, també n'hereto tots els drets. Ell ha d'honrar els pares, però només m'ha d'obeir a mi. És la primera o, més ben dit, l'única condició que imposito.

Haig d'afegir-n'hi una altra, conseqüència de l'anterior: que no se'ns podrà separar si no és amb el nostre consentiment. Aquesta clàusula és essencial, i fins i tot voldria que el deixeble i el mentor es consideressin tan inseparables que la sort dels seus dies fos sempre per a ells un objecte comú. Tan aviat com veuen que s'acosta la separació, tan aviat com preveuen el moment en què han d'esdevenir estranys l'un per l'altre, ja ho són en realitat; cadascú fa el seu petit sistema a part; i tots dos, preocupats pel temps que ja no estaran junts, només hi romanen a contracor. El deixeble ja tan sols veu el mestre com l'ensenyant i el flagell de la infantesa; el mestre tan sols veu en el deixeble una càrrega pesada, de la qual, frisós, vol alliberar-se; anhelen de concert que arribi el moment d'alliberar-se l'un de l'altre; i, com que entre ells no hi ha mai un veritable lligam, l'un hi posarà poca vigilància i l'altre poca docilitat.

Però, quan es miren com a persones que han de passar els dies junts, els interessa fer-se estimar l'un a l'altre, i per aquesta mateixa raó s'estimen. El deixeble no s'avergonyeix de seguir mentre és infant l'amic que haurà de tenir quan serà gran; el mentor agafa interès en una tasca de la qual podrà recollir el fruit, i tota la vàlua que dóna al seu alumne és un fons que col·loca a profit de la seva vellesa.

Aquest pacte fet per endavant suposa un part feliç, un infant ben format, vigorós i sa. Un pare no pot escollir i no ha de tenir preferències en la família que Déu li dóna: tots els fills li són igualment fills; a tots deu les mateixes atencions i la mateixa tendresa. Tant si són malformats com si no ho són, tant si són neulits com si són robusts, cadascun d'ells és un dipòsit del qual ha de donar comptes a la mà que l'hi ha concedit, perquè el matrimoni és un contracte que es fa tant amb la natura com entre els cònjuges.

Però aquell que s'imposa un deure que la natura no li ha imposat s'ha d'assegurar abans dels mitjans de complir-lo; altrament, es fa responsable fins i tot del que no haurà pogut fer. El que s'encarrega d'un deixeble malaltís i xacrós canvia la seva missió de mentor per la d'infermer i perd en la cura d'una vida inútil el temps que destinava a fer-la valuosa, s'exposa a veure com una mare desconsolada li reprotxa un dia la mort d'un fill que ell li haurà conservat durant temps.

Jo no m'encarregaria pas d'un infant malaltís i desnerit, encara que hagués de viure vuitanta anys. No vull de cap manera un deixeble sempre inútil per a ell mateix i per als altres, que es dediqui únicament a la pròpia conservació i en el qual el cos sigui un obstacle per a l'educació de l'ànima. Si li prodigo vanament les meves atencions, què faré, sinó doblar la pèrdua de la societat en privar-la de dos homes en comptes d'un? Que un altre, en lloc meu, s'encarregui d'aquest malalt, hi consento, i n'aprovo la caritat; però el talent que tinc jo no és pas aquest: jo no sé ensenyar de viure a qui sols pensa d'evitar la mort.

Cal que el cos sigui vigorós perquè obeeixi l'ànima: un bon servidor ha de ser robust. Sé que la intemperància excita les passions; a la llarga també exhaurix el cos; les mortificacions, els dejunis, produeixen sovint el mateix efecte per una causa oposada. Com més feble és el cos, més mana; com més fort, més obeeix. Totes les passions sensuais s'allotgen en cossos efeminats; i com menys poden satisfer-les més se n'inflamen.

Un cos dèbil afebleix l'ànima. D'aquí ve l'imperi de la medicina, art més pernicios als homes que tots els mals que pretén guarir. Jo no sé, per mi mateix, de quina malaltia ens guareixen els metges, però sé que ens en donen de ben funestes: la covardia, la pusil·lanimitat, la credulitat, el terror a la mort: si guareixen el cos, maten el coratge. Què ens

importa que facin caminar els cadàvers? Són homes el que ens cal, i mai no en veiem sortir de les seves mans.

La medicina està de moda entre nosaltres; no pot ser d'altra manera. És l'entreteniment de la gent desocupada i ociosa que, com que no saben en què passar el temps, el dediquen a conservar-se. Si haguessin tingut la desgràcia de néixer immortals, serien els éssers més miserables: com que no tindrien mai por de perdre la vida, tampoc no li donarien cap valor. Aquestes persones necessiten metges que les amenacin per afalagar-les, i que els proporcionin l'únic plaer que són capaces d'experimentar, el de no estar mortes.

No tinc cap intenció d'estendre'm aquí sobre la vanitat de la medicina, sinó únicament de considerar-la des del punt de vista moral. Però no puc estar-me d'observar que els homes fan sobre el seu ús els mateixos sofismes que sobre la recerca de la veritat. Pressuposen sempre que un malalt es guareix en tractar-lo, i que una veritat es troba en buscar-la. No veuen que l'avantatge d'una guarició que el metge fa s'ha de contrapesar amb la mort dels cents malalts que ha matat, i la utilitat d'una veritat descoberta, amb el mal que fan els errors que l'acompanyen. La ciència que instrueix i la medicina que guareix són bones, sens dubte; però la ciència que enganya i la medicina que mata són dolentes. Aprenguem, doncs, a distingir-les. Heus aquí el nus de la qüestió. Si sabíem ignorar la veritat, mai no seríem víctimes de la mentida; si sabíem estar-nos de voler guarir contra natura, no moriríem mai a mans del metge: aquestes dues abstinències serien assenyades; si ens hi sotmetíem, hi sortiríem guanyant. Jo no discuteixo pas, doncs, que la medicina no sigui útil a alguns homes, sinó que dic que és funesta al gènere humà.

Se'm dirà, com es fa sempre, que les falles són del metge, però que la medicina, en si mateixa, és infal·lible. Perfecte; però que vingui, doncs, sense metge; mentre vinguin junts, hi haurà moltes més raons per témer els errors de l'artista que per confiar en els auxilis de l'art.

Aquest art mentider, fet més aviat per als mals de l'esperit que per als del cos, no és pas més útil als uns que als altres: més que guarir-nos de les malalties, ens n'imprimeix el terror; més que retardar la mort, ens la fa sentir per endavant; gasta la vida en lloc de perllongar-la; i, si la perllongués, encara seria en perjudici de l'espècie, ja que ens arrenca de la societat amb la dedicació que ens imposa, i dels nostres deures amb les basardes que ens dóna. És el coneixement dels perills el que ens els fa témer: el qui es cregués invulnerable no tindria por de res. A força d'armar Aquil·les contra el perill, el poeta li pren el mèrit de ser valent; qualsevol altre en el seu lloc hauria estat un Aquil·les amb el mateix braó.

Si voleu trobar homes veritablement coratjosos, cerqueu-los allí on no hi ha cap metge, allí on s'ignoren les conseqüències de les malalties, i on no es pensa gaire en la mort. Pel seu natural l'home sap sofrir constantment i mor en pau. Són els metges amb les seves receptes, els filòsofs amb els seus preceptes, els capellans amb les seves exhortacions, els que li envileixen el cor i li fan desaprendre de morir.

Doneu-me un deixeble que no tingui cap necessitat de tota aquesta gent, si no, el rebutjaré. No vull de cap manera que d'altres malmetin el meu treball; vull educar-lo sol, o no ficar-m'hi. El savi Locke, que havia dedicat una part de la vida a l'estudi de la medicina, recomana d'allò tant que no es drogui els infants, ni per precaució ni per indisposicions lleugeres. Jo aniré més lluny, i declaro que, com que no crido mai els metges per a mi, mai no els cridaré per al meu Emili, llevat que la seva vida estigui en perill evident; perquè llavors ja no li pot fer res de pitjor que matar-lo.

Sé molt bé que el metge no deixarà d'aprofitar-se d'aquesta tardança. Si l'infant mor, és que l'hauem cridat massa tard; si se salva, ell serà qui ho haurà aconseguit. D'acord: que el metge triomfi; però sobretot que no se'l cridi fins a l'últim moment.

Si el nen no se sap guarir, que sàpiga estar malalt: aquest art substitueix l'altre, i sovint dóna més bons resultats; és l'art de la natura. Quan l'animal està malalt, sofreix en silenci i resta quiet: i el nombre d'animals decandits no és pas més gran que el d'homes. Quantes vegades la impaciència, la por, la inquietud i sobretot els remeis, han provocat la mort de persones que la malaltia hauria estalviat i que el pas del temps hauria guarit! Em direu que els animals, per viure d'una manera més conforme a la natura, han d'estar sotmesos a menys de mals que nosaltres. Doncs bé! Aquesta manera de viure és precisament la que jo vull donar al meu alumne; ell n'ha de treure, doncs, el mateix profit.

L'única branca útil de la medicina és la higiene; encara que la higiene no és tant una ciència com una virtut. La tempraça i el treball són els dos veritables metges de l'home: el treball li estimula l'apetit, i la tempraça li evita d'abusar-ne.

Per saber quin és el règim més útil a la vida i a la salut, només cal saber quin règim observen els pobles que estan més sans, són més robusts i viuen més anys. Si les observacions generals no demostren que l'ús de la medicina proporciona als homes una salut més ferma o una vida més llarga, se'n dedueix que aquest art no és, doncs, útil, sinó perjudicial, ja que constitueix una inversió de temps, d'homes i de coses a fons perdut. No solament s'ha de descomptar com a perdut el temps que es dedica a conservar la vida, sinó que, quan aquest temps es fa servir per a turmentar-nos, és pitjor que zero, és negatiu; i, per calcular equitativament, cal descomptar-ne la mateixa quantitat del temps que ens resta. Un home que viu deu anys sense metges, viu més per a ell mateix i per als altres que el que viu trenta anys essent-ne víctima. Com que jo he fet l'una i l'altra prova, crec que puc treure'n la conclusió amb més dret que ningú.

Aquestes són les raons per les quals vull un deixeble robust i sa, i aquests són els principis per a mantenir-lo així. No m'entretindré a demostrar la utilitat dels treballs manuals i dels exercicis corporals per reforçar el temperament i la salut; això no ho discuteix ningú: els exemples de les vides més llargues s'extreuen quasi tots d'homes que han fet el màxim d'exercici, que han suportat el màxim de fatiga i de treball^{IX}. Tampoc no entraré en detalls extensos sobre els esforços que dedicaré a aquest únic objectiu; es veurà que formen part tan necessàriament de la meua pràctica, que n'hi ha prou d'agafar-ne l'esperit perquè no hi calgui cap altra explicació.

Amb la vida comencen les necessitats. Al noutat li cal una dida. Si la mare s'avé a complir aquest deure, perfecte: se li donaran instruccions per escrit; perquè aquest avantatge té el seu contrapès, i és que manté el mentor una mica allunyat del deixeble. Però s'ha de creure que l'interès pel nen i l'estima envers l'home a qui vol confiar un tresor tan car, faran que la mare estigui atenta als consells del mestre; i tot el que ella vulgui fer, de segur que ho farà millor que una altra. Si ens cal una dida forastera, comencem per escollir-la bé.

Una de les misèries de la gent rica és que s'equivoquen en tot. Si pensen malament dels homes, ens ha de sorprendre? Són les riqueses les que els corrompen; i, en justa correspondència, són els primers que senten la manca de l'únic instrument que els és conegut. Tot els sembla mal fet, excepte el que fan ells mateixos; i ells no fan gairebé mai res. Si es

^{IX} Heus aquí un exemple tret dels periòdics anglesos, que no puc estar-me de reproduir, per les reflexions que suggereixen sobre el meu tema. "Un particular anomenat Patrice Oneil, nascut el 1647, s'acaba de casar el 1760 per setena vegada. Va servir en el regiment dels Dragons l'any dissetè del regnat de Carles II, i en diferents cossos fins al 1740, quan obtingué la baixa. Va fer totes les campanyes del rei Guillem i del duc de Marlborough. Aquest home no ha begut mai altra cosa que cervesa ordinària; sempre s'ha alimentat de vegetals, només ha menjat carn en algun àpat que oferia a la família. Sempre ha tingut l'hàbit de llevar-se i d'anar a dormir amb el sol, llevat que els deures li ho impedissin. Actualment té cent tretze anys, hi sent bé, es troba bé i camina sense bastó. Malgrat l'edat, no està inactiu ni un sol moment; i cada diumenge va a la parròquia, acompanyat dels fills, dels nets i dels besnets".

tracta d'escollir una dida, ho encarreguen al llevador. Quina n'és la conseqüència? Que la millor és sempre la que li ho ha pagat més bé. Per tant, jo no aniré pas a consultar un llevador per a la de l'Emili; tindrè compte d'escollir-la jo mateix. Potser jo no raonaré sobre això tan disertament com un cirurgià, però de segur que hi aniré de més bona fe, i el meu zel no m'enganyarà pas tant com la seva avarícia.

Aquesta elecció no és pas un misteri tan gran; se'n coneixen bé les regles; però no sé si no hauríem de tenir una mica més en compte l'edat de la llet, a més de la qualitat. La llet nova és completament serosa, ha de ser quasi aperitiva per purgar la resta del meconi espessit en els budells de l'infant que acaba de néixer. A poc a poc la llet pren consistència i forneix un aliment més sòlid a l'infant, que s'ha fet més fort per digerir-la. Segurament no és perquè sí que en les femelles de totes les espècies la natura determina la consistència de la llet segons l'edat del nodrissó.

Per a un infant que acaba de néixer caldria, doncs, una dida que acaba de parir. Això té el seu problema, ja ho sé; però tan bon punt se surt de l'ordre natural, tot té els seus problemes, si es volen fer les coses bé. L'única manera còmoda és la de fer les coses malament; i això és el que es tria.

Caldria una dida tan sana de cor com de cos: la intemperància de les passions pot, com la dels humors, alterar-li la llet; a més, fixar-se tan sols en l'aspecte físic és no veure més que la meitat de l'objectiu. La llet pot ser bona i la dida, dolenta; un bon caràcter és tan essencial com una bona constitució. Si s'agafa una dona viciosa, no dic que el nodrissó hagi de contreure els seus vicis, però sí que en patirà els efectes. No li ha de proporcionar, a més de la llet, una sèrie d'atencions que demanen zel, paciència, dolcesa, pulcritud? Si és golafre i intemperant, aviat haurà malmès la seva llet; si és negligent o esverada, com acabarà a les seves mans un pobre desgraciat que no pot defensar-se ni queixar-se? Els dolents en res no són mai bons per a res de bo.

L'elecció de la dida és tant més important que el nodrissó no ha de tenir cap altra institutriu que ella, com no ha de tenir cap altre preceptor que el seu mentor. Aquest era el costum dels antics, no tan sermonaires i més savis que nosaltres. Després d'haver alimentat infants de llur sexe, les dides no els abandonaven mai més. Heus aquí per què, en les seves obres de teatre, la major part de les confidentes són dides. És impossible que un infant que passa successivament per tantes mans diferents pugui ser mai ben educat. A cada canvi fa comparacions secretes que tendeixen sempre a disminuir l'estima envers aquells que l'eduquen i, conseqüentment, llur autoritat damunt d'ell. Si mai arriba a pensar que hi ha persones grans que no tenen pas més raó que els infants, de cop l'autoritat de l'edat es perd i l'educació s'anul·la. L'infant no ha de conèixer uns altres superiors que el pare i la mare, o, a manca d'ells, la dida i el seu mentor; i encara en sobra un; però aquesta col·laboració és inevitable, i tot el que es pot fer per posar-hi remei és que les persones d'ambdós sexes que l'eduquen estiguin tan d'acord sobre la seva missió que siguin com una de sola.

Cal que la dida visqui una mica més còmodament, que prengui aliments una mica més substanciosos, però que no canviï del tot la manera de viure; perquè un canvi total i ràpid, ni que sigui per millorar, sempre és perillós per a la salut; i com que el règim ordinari l'ha deixada o feta sana i ben constituïda, quina raó hi ha per fer-la'n canviar?

Les camperoles mengen menys carn i més llegums que les dones de la ciutat; i aquest règim vegetal sembla més aviat favorable que no pas perjudicial, tant per a elles com per als seus fills. Quan aquestes dones tenen nodrissos burgesos, se'ls dona carn d'olla, amb el convenciment que l'escudella i el brou de carn els fan un millor quil i proporcionen més llet.

Jo no sóc gens d'aquesta opinió i he passat per l'experiència que ens ensenya que els nens alimentats així són més propensos als còlics i als cucs que no pas els altres.

Això no ens pot sorprendre gaire, vist que la substància animal en putrefacció és un formiguer de cucs; la qual cosa no succeeix amb la substància vegetal. La llet, encara que sigui elaborada en el cos de l'animal, és una substància vegetal^X; l'anàlisi ho demostra; s'acidifica fàcilment i, en comptes de donar cap vestigi d'àlcali volàtil, com fan les substàncies animals, dóna, com les plantes, una sal neutre essencial.

La llet de les dones herbívores és més dolça i més sana que la de les carnívores. Formada d'una substància homogènia a la pròpia, conserva millor la seva naturalesa i és menys propensa a la putrefacció. Si ens fixem en la quantitat, tothom sap que els aliments farinosos produeixen més sang que no pas la carn; per tant, també deuen fer més llet. No puc creure que un nen alimentat per una dida vegetariana, deslletat en el moment adequat i alimentat a partir d'aquell moment amb aliments vegetals, hagi estat mai propens a tenir cucs.

És impossible que els aliments vegetals facin una llet propensa a agrejar-se; però no considero en absolut que la llet agra sigui un aliment malsà; pobles sencers que no en tenen d'una altra se n'alimenten molt bé, i tot aquest aparell d'absorbents em sembla una pura xerrameca. Hi ha temperaments als quals la llet no convé gens, i aleshores cap absorbent no els la pot fer tolerable; els altres la toleren sense absorbents. La gent té por de la llet triada o quallada: és una bogeria, perquè tothom sap que la llet qualla a l'estómac. És així com esdevé un aliment prou sòlid per a nodrir els infants i els cadells dels animals: si no quallés, només circularia, però no els alimentaria^{XI}. Per molt que bategeu la llet de mil maneres, per molt que utilitzeu absorbents, sempre que prengueu llet digerireu formatge; sense excepció. L'estomac és tan ben fet per a quallar la llet que és amb l'estómac de vedell que es fa el quall.

Penso, doncs, que en lloc de canviar l'alimentació habitual de les dides, n'hi ha prou que sigui més abundant i més escollida dins la que els és pròpia. No és pas per la naturalesa dels aliments que el magre escalfa, és llur amaniment l'única cosa que els fa insans. Reformeu les regles de la cuina, no feu ni salses fortes ni fregits; ni la mantega, ni la sal, ni els productes lactis, no han de passar pel foc; els llegums bullits no s'han d'amanir fins que han arribat ben calents a taula: la carn magra no solament no farà mal a la dida, sinó que li proporcionarà llet abundant i de la millor qualitat^{XII}. Si el règim vegetal és reconegut com el millor per al nen, és possible que el règim animal sigui el millor per a la dida? Seria una contradicció.

L'aire actua sobre la constitució dels infants sobretot durant els primers anys de vida. Quan la pell és delicada i tova, l'aire penetra per tots els porus, afecta poderosament aquests cossos naixents, i els deixa impressions que ja no s'esborren. Jo no seria pas del parer, doncs, que es tragués una camperola del poble per tancar-la en una cambra de ciutat i fer-li alimentar l'infant a casa; m'estimo més que l'infant se'n vagi a respirar els bons aires del camp, que no pas ella els mals aires de la ciutat. El nen adoptarà l'estat de la nova mare, habitarà a la seva casa rústica, i el seu mentor l'hi seguirà. El lector recordarà prou que aquest mentor no és cap mercenari; és l'amic del pare. Però quan aquest amic no es troba, quan aquest trasllat no és

^X Les dones mengen pa, llegums, productes làctics: les femelles dels gossos i dels gats també en mengen; fins i tot les llobes pasturen. D'aquí treuen els sucus vegetals per a la llet. Queda per examinar la llet de les espècies que no poden de cap manera alimentar-se si no és de carn, si és que n'hi ha d'aquesta mena: que en dubto.

^{XI} Per bé que els sucus que ens alimenten són líquids, han de ser espremutos d'aliments sòlids. L'home treballador que només visqués de brou ràpidament es decandiria. Aguantaria molt millor amb llet, perquè es qualla.

^{XII} Els qui vulguin discutir més llargament els avantatges i els inconvenients del règim pitagòric podran consultar els tractats que el doctor Cocchi i el seu adversari, el doctor Bianchi, han fet sobre aquest tema tan important.

fàcil, quan no és factible res del que és aconsellable, què s'ha de fer?, em direu... Ja us ho he dit: el que feu; per a això, no cal cap consell.

Els homes no son fets per ésser entatxonats en formiguers, sinó per viure dispersos sobre la terra que han de cultivar. Com més es concentren, més es corrompen. Les malalties del cos, així com els vicis de l'ànima, són l'efecte infal·lible d'aquesta concentració excessivament nombrosa. L'home és, de tots els animals, el menys preparat per a viure en ramat. Els homes, entatxonats com bous, morrien tots en molt poc de temps. L'alè de l'home és mortal als seus semblants: no és pas menys cert en sentit propi que en sentit figurat.

Les ciutats son el xuclador de l'espècie humana. Al cap d'unes quantes generacions, les races desapareixen o degeneren; cal renovar-les, i sempre és el camp el que proporciona aquesta renovació. Envieu, doncs, els vostres infants perquè es renovin, per dir-ho així, ells mateixos, i recuperin a ple camp el vigor que es perd en l'aire malsà dels llocs massa poblats. Les dones embarassades que són al camp s'afanyen per tornar a ciutat a parir: haurien de fer just el contrari, sobretot les que volen alletar els fills. Se'n penedirien molt menys que no es pensen; i, en un entorn més natural a l'espècie, els plaers lligats als deures de la natura els farien oblidar ben d'hora el gust dels plaers que no s'hi lliguen.

De primer, després del part, es renta l'infant amb aigua tèbia, a la qual s'afegeix normalment una mica de vi. Aquesta addició no em sembla gaire necessària. Com que la natura no produeix res que sigui fermentat, no podem creure que l'ús d'un licor artificial sigui imprescindible per a la vida de les seves criatures.

Per la mateixa raó, aquesta precaució de fer entebeir l'aigua tampoc no és indispensable; i, efectivament, multitud de pobles renten els infants als rius o al mar sense cap altra complicació. Però els nostres, ablanits abans de néixer per la mol·lícia de pares i mares, quan vénen al món ja porten un temperament tarat, que no es pot pas exposar de seguida a totes les proves que l'han de restablir. Només se'ls pot retornar al vigor primitiu gradualment. Comenceu, doncs, per seguir de primer el costum i no us n'aparteu sinó a poc a poc. Renteu els nens sovint; llur brutícia n'indica la necessitat. Si només els eixugueu, se'ls enceta la pell; però a mesura que es fan forts, aneu disminuint gradualment la tebior de l'aigua, fins que arribeu a rentar-los estiu i hivern amb aigua freda i fins i tot glaçada. Com que aquesta disminució ha de ser lenta, successiva i insensible, per tal de no posar-los en perill, es pot usar el termòmetre per a mesurar exactament la temperatura.

Aquest hàbit del bany, un cop establert, no s'ha d'interrompre i és important de conservar-lo durant tota la vida. Jo el valoro no solament des del punt de vista de la pulcritud i de la salut actual, sinó també com una precaució saludable per a fer que les fibres arribin a tenir una textura més flexible i cedeixin sense esforç i sense risc als diversos graus de calor i de fred. Per això jo voldria que durant el creixement tothom s'acostumés a poc a poc a banyar-se algunes vegades en aigües calentes a tots els graus suportables, i sovint en aigües fredes a tots els graus possibles. L'aigua és un fluid més dens, ens toca per més punts i ens afecta més que l'aire; així, un cop acostumats a suportar les diverses temperatures de l'aigua, esdevindríem gairebé insensibles a les de l'aire.

En el moment que l'infant respira en sortir dels embolcalls, no tolereu que li'n posin d'altres que el mantinguin encara més estret. Res de testeres, res de bolcalls; poseu-li uns bolquers folgats i amples que li deixin tots els membres en llibertat, i que no siguin tan pesats que li entorpeixin els moviments, ni tan calorosos que li impedeixin sentir les impressions de

l'aire^{XIII}. Col·loqueu-lo en un bressol gran^{XIV}, ben emborrat, on es pugui moure fàcilment i sense perill. Quan comença a fer-se fort, deixeu-lo que s'arrossegui per l'habitació; deixeu-li desenvolupar, estendre, els petits membres; els veureu com s'enforteixen cada dia més. Compareu-lo amb un nen ben embolcallat de la mateixa edat; us sorprendreu de la diferència de llurs progressos^{XV}.

Hem d'esperar una forta oposició de la part de les dides, a les quals el nen ben garrotat dóna menys feina que el que s'ha de vigilar constantment. D'altra banda la seva brutícia es fa més sensible si la roba és oberta; cal netejar-lo més sovint. En fi, el costum és un argument que en certs països no es podrà refutar mai, a gust de la gent de tots els estaments.

No intenteu de raonar amb les dides; maneu, observeu, i no estalvieu esforços per facilitar en la pràctica les atencions que haureu prescrit. I, per què no compartir-les? En l'educació habitual, només es té en compte l'aspecte físic, mentre el nen visqui i no s'afebleixi, la resta gairebé no té importància; però aquí, on l'educació comença amb la vida, en el moment de néixer, l'infant és ja deixeble, no del mentor, sinó de la natura. El mentor no fa més que estudiar sota aquest mestratge i impedir que s'actui contrariant els seus dissenys. Vigila el nodrissó, l'observa, el segueix, està a l'aguait de la primera lluïssor del seu feble enteniment, com els musulmans que, en aproximar-se el quart creixent, sotgen l'instant que la lluna s'aixecarà.

Naixem capaços d'aprendre, però sense saber res, sense conèixer res. L'ànima, empresonada en òrgans imperfectes i formats només a mitges, no té ni tan sols la consciència de la pròpia existència. Els moviments, els crits de l'infant que acaba de néixer, són efectes purament mecànics, mancats de coneixement i de voluntat.

Suposem que un infant tingués, en el moment de néixer, la talla i la força d'un home fet, que sortís, com si diguéssim, del si de la mare tot armat, com Pal·las sortí del cervell de Júpiter; aquest home-infant seria un perfecte imbecil, un autòmat, una estàtua immòbil i gairebé insensible: no veuria res, no entendria res, no coneixeria ningú, no sabia girar els ulls a les coses que ha de veure; no solament no percebria cap objecte extern a ell, sinó que ni tan sols en registraria cap en l'òrgan dels sentits que li'n podria fer percebre algun: no hi hauria colors als seus ulls, ni sons a les seves orelles, els cossos que tocaria no estarien sobre el seu, ni tan sols no sabia que en té un; el contacte de les mans, el tindria al cervell; totes les seves sensacions es reunirien en un sol punt; la seva existència es reduiria al *sensorium* comú; només tindria una idea, la del jo, a la qual referiria totes les sensacions; i aquesta idea o, més ben dit, aquest sentiment, seria l'única cosa que tindria de més que un nen ordinari¹¹.

^{XIII} A les ciutats s'ofega els infants a força de tenir-los tancats i vestits. Els qui els eduquen encara no saben que l'aire fred, no sols no els fa mal, sinó que els enforteix, i que l'aire calent els afebleix, els dóna febre i els mata.

^{XIV} Dic un *bressol* per servir-me d'un mot conegut, per manca d'altre, perquè d'altra banda estic segur que mai no és necessari bressolar els infants, i que aquest costum els és sovint perjudicial.

^{XV} "Els antics peruans deixaven els braços lliures als infants en un bolquer molt ample; i quan els el treien, els deixaven en llibertat en un sot fet a terra i guarnit amb llenços, en els quals els enserraven fins a mig cos; d'aquesta manera, tenien els braços lliures, i podien moure el cap i doblegar el cos al seu gust, sense caure ni fer-se mal. Així que podien fer un pas, se'ls mostrava la mamella des d'una mica lluny, com un esquer per obligar-los a caminar. Els negrets es troben de vegades en una posició molt incòmoda per mamar: abracen un dels malucs de la mare amb els genolls i els peus, i l'estrenyen tant que poden sostenir-s'hi sense l'ajut dels braços de la mare. S'agafen a la mamella amb les mans i xuclen constantment sense moure's ni caure, malgrat els diferents moviments de la mare, la qual, mentrestant, fa la feina de costum. Aquests nens comencen a caminar a partir del segon mes, o més ben dit, a arrossegar-se amb els genolls i les mans. D'aquest exercici els resulta la facilitat de córrer en aquesta posició, quasi tan de pressa com si ho fessin amb els peus" (*Hist. nat.*, volum IV, in-12, p. 192). A aquests exemples, M. de Buffon hauria pogut afegir el d'Anglaterra, on la pràctica bàrbara i extravagant del bolquer s'està abandonant progressivament. Vegeu també La Loubère, *Voyage de Siam*; el senyor Le Beau, *Voyage du Canada*, etc. Podria omplir vint pàgines de citacions, si em calgués confirmar amb fets tot et que he dit.

Aquest home, format de cop, tampoc no sabia posar-se dret; li caldria molt de temps per a aprendre a conservar-s'hi en equilibri; potser ni tan sols en faria la prova, i veuríeu aquest gran cos, fort i robust, quiet al seu lloc com una pedra, o reptant i arrossegant-se com un cadell.

Sentiria el neguit de les necessitats sense conèixer-les, i sense imaginar cap mitjà de satisfer-les. Ni que estigués voltat d'aliments, cap comunicació immediata entre els músculs de l'estómac i els braços i les cames no li van fer un pas per aproximar-s'hi o allargar la mà per agafar-los; com que el seu cos ja hauria crescut prou, i els seus membres estarien del tot desenvolupats i, en conseqüència, no tindria les inquietuds ni els moviments continus dels nens, i podria morir de fam abans d'haver-se mogut per buscar la subsistència. Per poc que hàgim reflexionat sobre l'ordre i el progrés dels nostres coneixements, no podem negar que aquest havia de ser, si fa o no fa, l'estat primitiu d'ignorància i d'estupidesa natural a l'home abans d'haver après alguna cosa de l'experiència o dels seus semblants.

Coneixem, doncs, o podem conèixer, el punt inicial d'on partim cadascun de nosaltres per arribar al grau comú de l'enteniment; però, qui coneix l'altre extrem? Cadascú avança més o menys segons el seu instint, el seu gust, les seves necessitats, els seus talents, el seu zel i les ocasions que té de lliurar-s'hi. No tinc notícia que cap filòsof hagi estat encara prou agosarat per dir: Aquest és el terme on l'home pot arribar i del qual no pot passar. Ignorem el que la natura ens permet de ser; cap de nosaltres no ha mesurat la distància que hi pot haver entre un home i un altre. Quin és l'esperit mesquí que no s'ha inflammat mai amb aquesta idea, i que no s'ha dit alguna vegada, orgullós: Quantes coses he passat! Quantes en puc assolir encara! Per què el meu igual ha d'anar més lluny que jo?

Repeteixo, l'educació de l'home comença quan neix; abans de parlar, abans de sentir, ja s'instrueix. L'experiència precedeix les lliçons; en el moment que coneix la dida, ja té molt d'adquirit. Ens sorprendríem dels coneixements de l'home més vulgar, si en seguíem el progrés des que neix fins al punt a què ha arribat. Si dividíem tota la ciència humana en dues parts, l'una comuna a tots els homes, l'altra exclusiva dels savis, aquesta última seria molt petita comparada amb la primera. Però nosaltres noensem gaire en les adquisicions generals, perquè es fan sense pensar-hi i fins i tot abans de l'ús de raó; i d'altra banda el saber només s'evidencia per les diferències i, com en les equacions d'àlgebra, les quantitats comunes no compten.

Fins i tot els animals adquireixen molts coneixements. Tenen sentits, han d'aprendre a usar-los; tenen necessitats, han d'aprendre a satisfer-les; han d'aprendre a menjar, a caminar, a volar. Els quadrúpedes, que s'aguanten drets des que neixen, no per això saben de caminar; veiem que els seus primers passos són assaigs insegurs. Els canaris que s'escapen de la gàbia no saben de volar, perquè mai no han volat. Tot és instrucció per als éssers animats i sensibles. Si les plantes tinguessin un moviment progressiu, haurien de tenir sentits i adquirir coneixements; altrament les espècies aviat moririen.

Les primeres sensacions dels infants són purament afectives; només perceben el plaer i el dolor. Com que no poden caminar ni agafar, necessiten molt de temps per formar-se a poc a poc les sensacions representatives que els mostren els objectes que els són externs; però, mentre no arriba el moment que aquests objectes s'estenen i s'allunyen, per dir-ho així, dels seus ulls, i prenen dimensions i figures, la repetició de les sensacions afectives comença a sotmetre'ls a l'imperi de l'hàbit; veiem que giren constantment els ulls vers la llum, i si els ve de costat, els hi dirigeixen inconscientment; de tal manera que s'ha de tenir cura de mantenir-los de cara a la claror, perquè no es tornin guenyos o no s'acostumin a mirar de reüll. També cal que s'habituin de bona hora a la foscor, si no, criden i ploren de seguida que es troben a

les fosques. L'alimentació i el son, si es mesuren massa exactament, se'ls fan necessaris a intervals equivalents; i aviat el desig ja no ve de la necessitat, sinó de l'hàbit, o més ben dit, l'hàbit afegeix una nova necessitat a la de la natura: això és el que s'ha d'evitar.

L'únic hàbit que s'ha de permetre que l'infant agafi és el de no contreure'n cap; no se l'ha de portar més en un braç que en l'altre; no se l'ha d'acostumar a presentar una mà més que l'altra, a fer-la servir més sovint, a voler menjar, dormir, actuar a les mateixes hores, a no poder-se quedar sol ni de nit ni de dia. Prepareu d'antuvi el regne de la seva llibertat i l'ús de les pròpies forces, deixant al seu cos l'hàbit natural, posant-lo en condicions de ser sempre amo de si mateix, i de fer en cada cosa la seva voluntat, tan aviat com en tingui.

Des del moment que l'infant comença a distingir els objectes, és important de fer una tria dels que se li mostren. L'home se sent interessat d'una manera natural per tots els objectes nous, però alhora se sent tan feble que tem tot el que no coneix: l'hàbit de veure objectes nous sense impressionar-se destrueix aquest temor. Els nens educats en cases polides, on no se suporten les aranyes, tenen por de les aranyes i aquesta por sovint els dura fins i tot quan són grans. Mai no he vist cap camperol, ni home, ni dona, ni nen, que tingui por de les aranyes.

Per què, doncs, l'educació d'un infant no ha de començar abans que parli i que hi senti, si l'elecció dels objectes que se li presenten ja serveix per a fer-lo tímid o agosarat? Jo vull que l'acostumi a veure objectes nous, animals lletjos, desagradables, estranys, però a poc a poc, de lluny, fins que hi estigui avesat, i que a còpia de veure com d'altres els tracten, aprengui a tractar-los ell mateix. Si durant la infantesa ha contemplat sense espantar-se gripaus, serps, crancs, quan serà gran mirarà sense horror qualsevol animal. No hi ha objectes temibles per a qui en veu cada dia.

Tots els infants tenen por de les màscares. Jo començo per ensenyar a l'Emili una màscara d'una figura agradable; a continuació algú es col·loca davant d'ell aquesta màscara al rostre: jo em poso a riure, tothom riu i el nen riu com els altres. A poc a poc l'acostumo a les màscares menys agradables, i finalment, a les cares esgarrifoses. Si he fet bé la gradació, en comptes d'espantar-se amb la darrera màscara se'n riurà com de la primera. Després d'aquest aprenentatge, no tinc cap por que se'l pugui espantar amb màscares.

Quan, en el comiat d'Andròmaca i Hèctor, el petit Astíanax, espantat pel plomall que oneja sobre el casc del seu pare, no el reconeix, es llança cridant al pit de la nodrissa i arrenca a la seva mare un somriure barrejat de llàgrimes, què s'ha de fer per guarir-lo de l'espant? Precisament el que fa Hèctor, posar el casc a terra, i després acaronar l'infant¹². En un moment més tranquil no es quedaria aquí; s'acostaria al casc, jugaria amb les plomes, les faria tocar per l'infant; finalment la dida agafaria el casc i se'l posaria al cap rient, si tanmateix la mà d'una dona hagués gosat tocar les armes d'Hèctor.

Si es tracta d'avesar l'Emili al soroll d'una arma de foc, de primer faig cremar un fulminant en un pistolet. Aquesta flama brusca i passatgera, aquesta mena de llampec el diverteix; ho repeteixo amb més pólvora; a poc a poc afegeixo al pistolet una petita càrrega sense tac, després una de més gran; finalment l'acostumo als trets d'escopeta, als morterets, als canons, a les detonacions més terribles.

He constatat que els infants rarament tenen por dels trons, si no és que els esclats siguin terribles i fereixin realment l'òrgan de l'oïda; altrament aquesta por no l'adquireixen fins que se'ls ensenya que el tro pot ferir o matar. Quan la raó comença a introduir en ells la por, feu que l'hàbit els tranquil·litzi. Amb una gradació lenta i ben programada es pot fer que l'home i l'infant esdevinguin intrèpids en tot.

Al començament de la vida, en què la memòria i la imaginació encara són inactives, el nen només està atent al que afecta els seus sentits en aquell moment; com que les sensacions són les primeres matèries dels seus coneixements, oferir-los-les en un ordre convenient és preparar la seva memòria perquè un dia les pugui subministrar a l'enteniment en el mateix ordre; però, com que només està atent a les sensacions, de primer n'hi ha prou que li mostrem ben clarament el lligam entre aquestes sensacions i els objectes que les causen. L'infant ho vol tocar tot, ho vol manipular tot: no us oposeu gens a aquesta inquietud, perquè li proporciona un aprenentatge molt necessari. Així és com aprèn a sentir la calor, el fred, la duresa, la blenor, la pesantor, la lleugeresa dels cossos, a jutjar llur grandària, llur forma, i totes llurs qualitats sensibles, tot mirant, palpant^{XVI}, escoltant, sobretot comparant la vista amb el tacte, valorant a cop d'ull la sensació que aquests cossos produirien als dits.

És només pel moviment que aprenem que hi ha coses a part de nosaltres mateixos, i no és sinó pel nostre propi moviment que adquirim la idea d'extensió. És perquè l'infant no té aquesta idea que ell allarga la mà per agafar, indiferentment, tant l'objecte que té a tocar, com l'objecte que està a cent passes. Aquest esforç que fa us sembla un signe d'autoritat, una ordre que dona a l'objecte perquè s'acosti, o a vosaltres perquè l'hi apropieu; i no és això, és només que els mateixos objectes que veia primer en el seu cervell, després en els ulls, ara els veu a l'extrem dels seus braços, i no pot imaginar cap altra extensió que la que pot assolir. Tingueu, dones, cura de passejar-lo sovint, de portar-lo d'un lloc a l'altre, de fer-li sentir el canvi de lloc, per tal d'ensenyar-li de jutjar distàncies. Quan començarà a conèixer-les, haureu de canviar de mètode, i portar-lo com vosaltres vulgueu i no com vulgui ell; perquè tan aviat com els sentits ja no l'enganyen, el seu esforç té unes altres causes: aquest canvi és notable i demana una explicació.

El neguit de les necessitats s'expressa per signes quan cal l'ajut dels altres per a satisfer-les: d'aquí provenen els crits dels infants. Ploren molt; així ha de ser. Com que totes les sensacions són afectives, quan són agradables, en gaudeixen en silenci; quan són desplaents, ho diuen amb el seu llenguatge i demanen consol. Ara bé, mentre estan desperts, gairebé els és impossible de restar en un estat d'indiferència; o dormen, o estan impressionats.

Totes les llengües són obres d'art. Durant molt de temps s'ha intentat esbrinar si hi havia una llengua natural i comuna a tots els homes; sens dubte, n'hi ha una; és la que parlen els infants abans de saber parlar. Aquesta llengua no és articulada, però és enèrgica, sonora, intel·ligible. L'ús de les nostres ha fet que la negligíssim fins al punt d'oblidar-la del tot. Estudiem els infants i aviat la tornarem a aprendre al seu costat. Les dides són les mestres d'aquesta llengua; senten tot el que diuen els seus nodrissons; els responen, hi mantenen diàlegs molt ben seguits; i encara que pronunciiïn paraules, aquestes paraules són totalment inútils; no és pas el significat de la paraula allò que els nens senten, sinó el to amb què se les acompanya.

Al llenguatge de la veu s'afegeix el del gest, no menys enèrgic. Aquest gest no el trobem pas en les febles mans dels infants, sinó en els seus rostres. És sorprenent de veure com aquestes fisonomies encara no formades tenen ja expressió; els seus trets canvien d'un instant a l'altre amb una rapidesa inconcebible: hi podeu veure com el somriure, el desig, la por apareixen i desapareixen amb la velocitat del llamp: cada vegada us sembla que veieu una altra cara. Certament tenen els músculs facials més mòbils que nosaltres. En canvi, els seus

^{XVI} De tots els sentits, l'olfacte és el que en els infants es desenvolupa més tardanament: fins als dos o tres anys no sembla pas que siguin sensibles ni a les bones ni a les males olors; en aquest sentit tenen la indiferència o, més ben dit, la insensibilitat que es constata en diversos animals.

ulls inexpressius no diuen gairebé res. En una època en què només tenen necessitats corporals, els signes han de ser d'aquesta mena; les sensacions s'expressen amb la ganyota, els sentiments s'expressen amb la mirada.

Com que el primer estat de l'home és la misèria i la feblesa, les seves primeres veus són el plany i els plors. L'infant sent les necessitats i no les pot satisfer; implora amb crits l'ajuda dels altres: si té gana o set, plora; si té massa fred o massa calor, plora; si té necessitat de moure's i el fem estar quiet, plora; si vol dormir i el sacsegem, plora. Com menys depèn d'ell la manera d'estar-se, més demana sovint que se la hi canviï.

Només té un llenguatge, perquè només té, per dir-ho així, una mena de malestar: per la imperfecció dels seus òrgans, no en distingeix les diverses impressions; tots els mals queden reduïts per a ell a una sensació de dolor.

D'aquests plors, que podrien semblar tan poc dignes d'atenció, neix la primera relació de l'home amb tot el que l'envolta: aquí es forja la primera anella d'aquesta llarga cadena que forma l'ordre social.

Quan l'infant plora, és que no es troba bé com està, és que té alguna necessitat que no sap com satisfer: s'observa, es busca aquesta necessitat, se la troba, se'n pren cura. Quan no se la troba o quan no se la pot satisfer, els plors continuen i molesten: s'amanయా l'infant per fer-lo callar, se'l bressola, li canten per fer-lo adormir: si el nen s'entossudeix, la gent s'impacienta, amenaça: les dides brutals de vegades el piquen. Heus aquí unes lliçons ben estranyes per començar la vida.

Mai no oblidaré l'espectacle d'un d'aquests incòmodes ploraners apallissat així per la dida. Va callar a l'acte: jo em pensava que estava atemorit. Em deia a mi mateix: serà una ànima servil de la qual només amb el rigor es podrà obtenir alguna cosa. M'equivocava: el malaurat s'asfixiava de còlera, havia perdut la respiració; vaig veure com es tornava violat. Un moment després vingueren els xiscles; tots els senyals del ressentiment, del furor, de la desesperació d'aquesta edat, eren en els seus crits. Vaig témer que no arribés a expirar en aquesta agitació. Si mai hagués dubtat que el sentiment de justícia és innat en el cor de l'home, aquest exemple per si sol me n'hauria convençut. Estic segur que un tíó roent caigut per atzar sobre la mà d'aquest nen li hauria semblat menys sensible que aquest cop relativament lleuger, però donat amb la intenció manifesta d'ofendre'l.

Aquesta predisposició dels infants a l'exasperació, al despit, a la còlera, requereix una gran atenció. Boerhaave pensa¹³ que llurs malalties són quasi totes convulsives, perquè, com que tenen el cap proporcionalment més gros i el sistema nerviós més dilatat que els adults, llur gènere nerviós és més susceptible d'irritació. Allunyeu-ne amb la màxima precaució els domèstics que els provoquen, els irriuen, els impacienten: els són cent vegades més funestos, més perillosos que els cops d'aire o els canvis d'estació. Mentre els infants només trobin resistència en les coses, i no en les voluntats, no esdevindran rebels ni colèrics, i es mantindran més sans. Aquesta és una de les raons per les quals els nens de poble, més lliures, més independents, generalment són menys febles, menys delicats, més robusts que aquells que són contrariats constantment amb la pretensió que pugin més ben criats; però s'ha de tenir sempre en compte que hi ha molta diferència entre obeir-los i no contrariar-los.

Els primers plors dels infants són precis: si no es vigila, aviat es converteixen en ordres; comencen per fer-se ajudar, acaben per fer-se servir. Així, de llur pròpia feblesa, d'on ve primer el sentiment de dependència, neix de seguida la idea d'autoritat i de dominació; però aquesta idea no és tant provocada per les seves necessitats com pels nostres serveis; aquí és, doncs, on es comencen a notar els efectes morals que no tenen per causa immediata la natura;

i ja es veu per què és tan important que, ja des d'aquesta primera època, sapiguem escatir la intenció secreta que dicta el gest o el crit.

Quan l'infant allarga la mà amb esforç sense dir res, es pensa que pot abastar l'objecte perquè no en mesura la distància; s'equivoca; però quan es queixa i crida tot allargant la mà, és que ja no s'enganya respecte a la distància, demana a l'objecte que s'acosti o a vosaltres que l'hi apropieu. En el primer cas, porteu-lo a l'objecte a poc a poc, passet a passet; en el segon, no li'n feu cap mena de cas, com si no el sentíssi: com més cridi, menys l'heu d'escoltar. És important que s'acostumi des del primer moment a no manar ni els homes, perquè no n'és l'amo, ni les coses, perquè no el poden entendre. Així que un infant vol una cosa que veu i que li volen donar, val més portar l'infant a l'objecte que no pas l'objecte a l'infant: d'aquesta pràctica ell en traurà una conclusió pròpia de la seva edat, i no hi ha cap altra manera de suggerir-la-hi.

L'Abbé de Saint-Pierre¹⁴ donava als homes el nom d'infants grans; també es podria qualificar recíprocament els infants d'homes petits. Aquestes proposicions tenen la seva veritat com a sentències; com a principis, requereixen aclariment. Però quan Hobbes¹⁵ donava al dolent el qualificatiu d'infant robust, deia una cosa absolutament contradictòria. Tota maldat prové de la feblesa; l'infant no és dolent sinó perquè és feble; feu-lo fort i serà bo: aquell que ho pogués tot no faria mai mal. De tots els atributs de la Divinitat totpoderosa, la bondat és l'atribut sense el qual se la pot concebre menys. Tots els pobles que han reconegut dos principis, sempre han considerat el del mal com a inferior al del bé; altrament haurien fet una suposició absurda. Vegeu més endavant la Professió de fe del Vicari savoia¹⁶.

Únicament la raó ens ensenya a conèixer el bé i el mal. Per tant, la consciència que ens fa estimar l'un i odiar l'altre, si bé és independent de la raó, no es pot desenvolupar sense ella. Abans de l'ús de raó, fem el bé i el mal sense saber-ho; i no hi ha moralitat en les nostres accions, encara que algunes vegades n'hi hagi en la impressió que ens fan les accions dels altres relacionades amb nosaltres. Un infant vol treure de lloc tot el que veu: espatlla, trenca tot el que pot agafar; engrapa un ocell com engraparia una pedra, i l'ofega sense saber el que fa.

Per què? De primer la filosofia ho explicarà amb l'argument dels vicis naturals: l'orgull, l'esperit de domini, l'amor propi, la maldat de l'home; el sentiment de feblesa, podria afegir, provoquen en el nen un desig de realitzar actes de força i de provar-se a si mateix el seu propi poder. Però observeu aquest vell dèbil i malmès que, pel cicle de la vida humana, ha tornat a la feblesa de la infància: no solament roman immòbil i pacífic, sinó que vol que tot al seu voltant hi resti també; el més petit canvi el trastorna i l'inquieta, voldria que regnés una calma universal. Com la mateixa impotència acompanyada de les mateixes passions podria produir efectes tan diferents en les dues edats, si no n'hagués canviat la causa última? I on es podria cercar aquesta diversitat de causes si no en l'estat físic dels dos individus? El principi actiu, comú a tot dos, es desenvolupa en l'un i s'apaga en l'altre; l'un es forma, l'altre es destrueix; l'un tendeix a la vida i l'altre, a la mort. L'activitat defallent es concentra en el cor del vell; en el de l'infant l'activitat és sobreabundant i es projecta cap a fora; se sent, per dir-ho així, amb prou vida per a animar tot el que l'envolta. Que faci o defaci, això és igual; en té prou de canviar la situació de les coses, i tot canvi és acció. Si sembla que té més tendència a destruir, no és pas per maldat, és que l'acció constructiva sempre és lenta, mentre que la destructiva, com que és més ràpida, s'avé més amb la seva vivacitat.

L'Autor de la natura dóna als infants aquest principi actiu, però alhora té cura que no puguin fer gaire mal, i els concedeix poca força per a lliurar-s'hi. Però de seguida que poden considerar les persones que els envolten com a instruments que poden fer actuar a voluntat,

se'n serveixen per seguir la seva inclinació i suplir així llur feblesa. D'aquesta manera es tornen incòmodes, tirans, autoritaris, dolents, indomables; evolució que no depèn d'un esperit de dominació natural, sinó adquirit: perquè no cal una experiència gaire llarga per a trobar fins a quin punt és agradable actuar per mitjà d'un altre i que només hàgim de bellugar la llengua per fer moure l'univers.

A mesura que creixem, adquirim força, ens tornem menys inquiets, menys bellugadissos, ens tanquem més en nosaltres mateixos. L'ànima i el cos es posen, per dir-ho així, en equilibri, i la natura no ens demana més que la nostra conservació. Però el desig de manar no s'extingeix amb la necessitat que l'ha fet néixer; l'autoritat desperta i afalaga l'amor propi, i l'hàbit el reforça: així el caprici succeeix a la necessitat, així comencen a arrelar-se els prejudicis de l'opinió.

Un cop conegut el principi, veiem clarament el punt en què ens apartem del camí de la natura; ara veurem què cal fer per mantenir-nos-hi.

Els infants no solament no tenen forces supèrflues, sinó que ni tan sols no en tenen de suficients per a tot el que els demana la natura; cal, doncs, deixar que facin ús de totes les que ella els dona, perquè, ni que volguessin, no en podrien abusar. Primera màxima.

Se'ls ha d'ajudar i suplir-los en tot allò que els manca, sigui en intel·ligència, sigui en força, en tot el que és de necessitat física. Segona màxima.

A l'hora de proporcionar-los ajuda, cal limitar-se únicament al que sigui realment útil, sense cedir res a la fantasia o al desig sense raó; perquè la fantasia no els turmentarà pas si no se l'ha fet néixer, atès que la fantasia no és pas natural. Tercera màxima.

Cal estudiar amb atenció el seu llenguatge i els seus signes, per tal que, en una edat en què no saben dissimular gens, es pugui destriar en els seus desigs allò que prové directament de la natura d'allò que prové de la societat. Quarta màxima.

L'esperit d'aquestes regles és concedir als infants més llibertat veritable i menys control, deixar-los que actuïn més per ells mateixos i exigeixin menys dels altres. D'aquesta manera, si s'acostumen de bon començament a adequar els desitjos a les forces, no sentiran tant la privació d'allò que no puguin obtenir.

Aquesta és, doncs, una nova raó, i molt important, per deixar el cos i els membres dels infants absolutament lliures, amb l'única precaució d'allunyar-los del perill de les caigudes i d'apartar-los de les mans tot el que els pugui fer mal.

Infal·liblement, un nen que tingui el cos i els braços lliures plorarà menys que un nen faixat en un bolquer. Qui no coneix més que les necessitats físiques només plora quan pateix, i això és un avantatge molt gran; perquè aleshores se sap exactament quan necessita ajuda i, si és possible, no hem de trigar ni un moment a proporcionar-la-hi. Però si no podeu alleujar-li el malestar, no us preocupeu, no cal que l'acaricieu per apaivagar-lo; les vostres moixaines no li guariran pas el còlic. I en canvi ell recordarà el que ha de fer per ser amanyagat; i si aconseguix un sol cop que us n'ocupeu segons la seva voluntat, ja s'ha convertit en el vostre amo: ja no hi ha res a fer.

Si no tenen tants impediments per moure's, els infants ploraran menys; com que els seus plors no ens molestaran tant, no haurem de turmentar-nos tant per fer-los callar; com que no els amenaçarem ni els amanyagarem tan sovint, seran menys temorencs o menys tossuts, i romandran més fàcilment en l'estat natural. Els evitarem molt més eficaçment les caigudes si els deixem plorar que si ens apresseu a apaivagar-los; i la meua experiència és que els infants més desatesos hi són molt menys propensos que els altres. No vull pas dir amb això que se'ls hagi de desatendre; al contrari, cal que ens avancem a les seves necessitats i que no esperem que ens les facin saber a crits. Però tampoc no vull que les atencions que se'ls prodiguen

siguin mal enteses. Per què s'haurien de sentir culpables de plorar, si veuen que amb els plors aconseguen tantes coses? Si saben el preu que té el seu silenci, es guardaran molt de prodigar-lo. Arriben a fer-lo valer tant que ja no es pot pagar; i és aleshores que, a còpia de plorar sense èxit, s'esforcen, s'esgoten i es maten.

Els plors insistents d'un infant que no està ni lligat ni malalt, i a qui no falta res, només són plors d'hàbit i d'obstinació. No són obra de la natura, sinó de la dida, la qual no en pot suportar la impertinència i per això mateix la multiplica, sense ser conscient que si avui aconseguix que el nen calli, és al preu de sentir-lo plorar encara més demà.

L'únic mitjà de guarir o d'evitar aquest hàbit és no prestar-hi cap mena d'atenció. A ningú no li agrada de fer un esforç inútil, i als infants, tampoc. Ells són obstinats en els seus intents; però si la vostra constància supera la seva tossuderia, es descoratgen i ja no hi tornen més. Així és com els podem estalviar llàgrimes i com se'ls acostuma a no vessar-ne si no és per causa de dolor.

Això de banda, quan ploren per caprici o per obstinació, un mitjà segur per evitar que continuïn és distreure'ls amb algun objecte agradable i atraient que els faci oblidar que volien plorar. La major part de les dides excel·leixen en aquest art; i, ben administrat, és molt útil; però el que és de la més gran importància és que l'infant no s'adoni de la intenció de distreure'l, i que s'entregui sense ser conscient que algú s'ocupa d'ell: heus aquí el punt en què totes les dides són barroeres.

Tots els infants són deslletats massa d'hora. El moment que han de ser desmamats ens l'indica la sortida de les dents, i aquest procés acostuma a ser laboriós i dolorós. Per un instint maquinal, l'infant aleshores es posa a la boca tot el que agafa, per mastegar-ho. La gent pensa que li facilita l'operació si li dóna com a bergansí algun objecte dur, com el vori o la dent de llop. Jo crec que s'equivoquen. Aquests cossos durs, aplicats a les genives, en comptes d'estovar-les les tornen calloses, les endureixen i preparen un esquinç més difícil i dolorós. Agafem sempre l'instint com a exemple. Mai no hem vist que els cadells dels gossos, quan els surten les dents, s'exercitin amb pedres, ferro, os, sinó amb fusta, cuir, draps, matèries toves que cedeixen i on la dent s'imprimeix.

La gent ja no sap fer res amb simplicitat, ni tan sols el que es refereix als infants. Picarols de plata, d'or, de coral, vidres tallats, bergansins de tot preu i de tota mena: quants aparells inútils i perniciosos! Res de tot això. Prou picarols, prou bergansins; branquetes d'arbre amb els fruits i les fulles, un bulb de cascall en el qual se sentin sonar les llavors, un pal de regalèssia que el nen pugui xuclar i mastegar, l'entretindran tant com aquestes magnífiques galindaines i no tindran l'inconvenient d'acostumar-lo al luxe des del naixement.

S'ha reconegut que les farinetes no són pas un aliment gaire sa. La llet cuita i la farina crua fan molta saburra i ens perjudiquen l'estómac. En les farinetes, la farina és menys cuita que en el pa, i a més no ha fermentat; em semblen preferibles la sopa de pa i mantega o la crema d'arròs. Si de totes maneres voleu fer farinetes, és convenient que abans torreu una mica la farina. Al meu país, de la farina torrada se'n fa una sopa força agradable i força sana. El brou de carn i l'escudella també són aliments mediocres, i com menys els faci servir, millor. És important que els infants s'acostumin de primer a mastegar; és la veritable manera de facilitar la sortida de les dents; i quan comencen d'engolir, els sucus salivals barrejats amb els aliments en faciliten la digestió.

Jo els faria mastegar, doncs, fruita seca o crostes de pa. Per juguina els donaria bastonets de pa dur o de galeta similar al pa del Piemont, que en el país anomenem *grisses*. A còpia d'estovar aquest pa a la boca, al final se n'empassen una mica: les dents haurien sortit, i els

nens es trobarien deslletats gairebé abans que ens n'adonéssim. Els camperols tenen normalment l'estómac molt sa, i no se'ls deslleta pas amb més miraments que aquests.

Els infants senten parlar des que neixen; se'ls parla no solament abans que comprenguin el que se'ls diu, sinó fins i tot abans que puguin reproduir les veus que senten. Serà a poc a poc que el seu òrgan encara adormit s'anirà prestant a la imitació dels sons que se li dictin, i no hi ha cap seguretat que aquests sons arribin a la seva orella tan nítidament com a la nostra. No desaprovo pas que la dida entretingui l'infant amb cançons i aires ben alegres i variats; però desaprovo que l'atabali constantment amb un deversall de paraules inútils de les quals l'infant només pot comprendre el to amb què són pronunciades. Voldria que els primers sons que se li fessin escoltar fossin escassos, fàcils, clars, repetits sovint i que els mots expressats pels sons no es referissin sinó a objectes sensibles que es poguessin de primer mostrar a l'infant. La malaurada facilitat que tenim d'acontentar-nos amb paraules que no entenem gens ni mica comença més aviat que no es pensa. L'escolar escolta a classe la verboricitat del professor, com escoltava en els bolquers la xerrameca de la dida. Em sembla que se li donaria una instrucció ben útil si se l'educava de manera que no n'entengués res.

Són moltes les reflexions que vénen a tomb quan volem ocupar-nos de la formació del llenguatge i dels primers discursos dels infants. Fem el que fem, ells sempre aprendran a parlar de la mateixa manera, i totes les especulacions filosòfiques són en aquest punt absolutament inútils.

En primer lloc tenen, per dir-ho així, una gramàtica per a la seva edat, la sintaxi de la qual té unes regles més generals que la nostra; i si hi prestéssim atenció, ens sorprendríem de l'exactitud amb què segueixen determinades analogies, molt incorrectes si voleu, però molt regulars, i que només ens xoquen per discordants o perquè l'ús no les admet. Acabo de sentir un pobre vailet que el pare esbroncava perquè li havia dit: *Père, irai je-t-y?* Ja es veu que aquest infant seguia més bé l'analogia que no pas els nostres gramàtics, perquè, si se li diu *Va-s-y*, per què no ha de poder dir *irai je-t-y?* Noteu, a més a més, amb quina traça l'infant evitava l'hiatus d'*irai je-y* o *y irai-je*.

És culpa del pobre vailet si nosaltres hem tret de la frase determinades partícules perquè ja no sabíem què fer-ne?*

És una pedanteria insuportable i un dels esforços més inútils dedicar-se a corregir als nens totes aquestes petites faltes contra l'ús de la llengua, ja que no deixen mai de corregir-se-les ells mateixos amb el temps. Parleu sempre correctament davant seu, feu que amb ningú no s'hi puguin trobar tan bé com amb vosaltres, i estiguen segurs que insensiblement el seu llenguatge es depurarà a imitació del vostre sense que mai no l'hàgiu hagut de reprimir.

Però un altre abús també important, i no menys fàcil d'evitar, és apressar-se massa a fer-los parlar, com si tinguéssim por que no arribessin a aprendre'n mai per ells mateixos. Aquesta pressa inadequada produeix un efecte contrari al que es pretén. Els nens aleshores parlen més tard i menys clar: l'extrema atenció que es presta a tot el que diuen els estalvia d'articular bé; i com que amb prou feines es dignen obrir la boca, molts d'ells conserven tota la vida un vici de pronunciació i un parlar confús que els fa gairebé intel·ligibles.

Jo he viscut molt entre els camperols, i no n'he sentit mai cap que pronunciï una erra gutural, ni home, ni dona, ni noia, ni noi. Per què passa això? És que els òrgans dels camperols tenen una estructura diferent dels nostres? No, però estan acostumats d'una altra manera. Davant per davant de la meua finestra hi ha un pujol on es reuneixen, per jugar, els

* N. del T.: La *t*, mal usada, i la *s*, ben usada, de les dues expressions franceses ('hi aniré jo', 'vés-hi') són en efecte d'ús purament eufònic i diversament normatiu.

nens del lloc. Encara que estiguin força lluny de mi, distingeixo perfectament tot el que diuen, i sovint en puc treure notes valuoses per a aquest escrit. Cada dia l'orella m'enganya sobre la seva edat; sento veus de nens de deu anys; miro, i veig l'altura i els trets d'infants de tres a quatre anys. I aquesta experiència no és únicament meva; els ciutadans que em vénen a veure, i a qui consulto sobre el tema, cauen tots en el mateix error.

El que produeix aquest error és que, fins a cinc o sis anys, els nens de les ciutats, que s'han criat dins una habitació i sota la protecció d'una institutriu, només han de barbotejar per fer-se entendre: així que mouen els llavis, hom s'afanya a escoltar-los; els dicten mots que ells reproduïxen malament, i, a força de posar-hi atenció, com que al seu voltant sempre hi ha les mateixes persones, endevinen el que els petits han volgut dir, més que el que han dit realment.

A pagès, és tot una altra cosa. Una camperola no està pas constantment a la vora del fill, el qual es veu obligat a dir clarament i ben fort allò que té necessitat de fer-li sentir. Al camp, els infants escampats, allunyats del pare, de la mare i dels altres infants, adquireixen pràctica de fer-se entendre a distància, i a mesurar la força de la veu segons l'interval que els separa d'aquells de qui volen ser escoltats. Així és com s'aprèn realment a pronunciar, i no pas balbucejant algunes vocals a l'orella d'una institutriu atenta. Quan interroguem, doncs, el fill d'un camperol, pot ser que no respongui per vergonya, però el que diu, ho diu clarament; mentre que el nen de la ciutat necessita que la mainadera li faci d'interpret, perquè si no, no s'entén res del que remuga entre dents^{XVII}.

A mesura que creixen, els nois haurien de corregir aquest defecte als col·legis i les noies, als convents; efectivament, tant els uns com les altres parlen en general més clarament que els que s'han educat sempre a la casa paterna. Però el que impedeix que mai puguin adquirir una pronunciació tan clara com la dels camperols és la necessitat d'aprendre moltes coses de memòria, i de recitar en veu alta el que han après; perquè, mentre estudien, s'acostumen a barbotejar, a pronunciar amb poca cura i malament; quan reciten, encara és pitjor; tenen dificultats per trobar les paraules, arrossequen i allarguen les síl·labes; no és possible que, si la memòria vacil·la, la llengua no balbucegi també. Així s'agafen o es mantenen els vicis de pronunciació. Veurem més endavant que el meu Emili no els tindrà, o almenys no els haurà contret per les mateixes causes.

Reconec que el poble i els vilatans cauen en l'altre extrem, que parlen quasi sempre més alt del que cal, que l'excessiva exactitud amb què articulen els mots fa que la seva pronunciació sigui forta i rude, que parlen amb massa entonació, que trien malament els termes, etc.

Però, en primer lloc, aquest extrem em sembla molt menys defectuós que l'altre, atès que la primera llei del discurs és fer-se entendre, i, per tant, la falta més gran que es pot cometre és parlar i no ser entès. Qui presumeix de parlar sense entonació, presumeix d'haver desposseït les frases de llur gràcia i llur energia. L'entonació és l'ànima del discurs, li confereix el sentiment i la veritat. L'entonació menteix menys que la paraula; potser és per això que la gent ben educada li té tanta por. D'aquest costum de dir-ho tot en el mateix to ha derivat el d'escarnir les persones sense que se'n adonin. A l'entonació proscriu succeeixen maneres de pronunciar ridícules, afectades i subjectes a la moda, com les que es poden

^{XVII} En podem trobar alguna excepció; i sovint els infants que al començament es fan entendre menys esdevenen després els més atabaladors quan han començat d'aixecar la veu. Però si hagués d'entrar en totes aquestes minúcies, no acabaria mai; tot lector sensat ha de veure que l'excés i el defecte, derivats del mateix abús, es corregeixen igualment amb el meu mètode. Per a mi aquestes dues màximes són inseparables: *sempre prou i mai massa*. Del correcte establiment de la primera, se'n deriva necessàriament la segona.

observar sobretot en els joves de la cort. Aquesta afectació de paraula i d'actitud és el que fa que generalment la primera impressió que dona el francès a les altres nacions sigui repel·lent i desagradable. En comptes de parlar amb entonació, parla amb cantarella. Aquest no és el mitjà de predisposar els altres en favor seu.

Tots aquests petits defectes de llenguatge que la gent tem tant que els infants agafin no són res; s'eviten o s'esmenen amb la més gran facilitat; però els que se'ls fan agafar en provocar-los un parlar somort, confús, tímid, en criticar-ne constantment el to, en censurar-los tots els mots, no es corregeixen mai. L'home que només ha après a parlar en carrers estrets no se sabrà fer sentir al davant d'un batalló, ni s'imposarà gaire al poble avalotat. Ensenyeu primer als nens de parlar als homes, que ells ja sabran de parlar a les dones quan caldrà.

Alimentats al camp en plena rusticitat camperola, els vostres infants hi agafaran una veu més sonora; mai no hi adquiriran el confús quequeig dels infants de ciutat; no hi agafaran tampoc les expressions ni el to del poble, o almenys els perdran fàcilment, quan el mestre, que viu amb ells des que nasqueren, i que viu cada cop més exclusivament, eviti o esborri, mitjançant la correcció del seu llenguatge, la impressió del llenguatge dels camperols. L'Emili parlarà un francès tan pur com el que jo pugui saber, però el parlarà més clarament, i el pronunciarà molt millor que jo.

L'infant que vol parlar només ha d'escoltar els mots que pot entendre, només ha de dir els que pot pronunciar. Els esforços que fa per parlar el porten a repetir la mateixa síl·laba, com si volgués entrenar-se a pronunciar-la més clarament. Quan comença a balbucejar, no us turmenteu gaire per endevinar el que diu. La pretensió de ser sempre escoltat també és una mena de domini, i l'infant no n'ha d'exercir cap. N'hem de tenir prou d'atendre'l bé en les coses necessàries; és ell qui ha de tractar de fer-vos entendre les que no ho són. I encara menys us heu d'apressar a exigir-li que parli; prou que sabrà parlar per ell mateix a mesura que en descobrirà la utilitat.

Es constata, és veritat, que els que comencen a parlar molt tard no parlen mai tan clarament com els altres; però no és pas per aquesta raó que l'òrgan resta engavanyat, sinó al contrari: comencen a parlar tard perquè han nascut amb un òrgan engavanyat; perquè, si no fos així, quina raó hi hauria perquè parlessin més tard que els altres? Tenen menys ocasió de parlar? Se'ls hi estimula menys? Ben altrament, la inquietud que produeix aquest retard, quan es posa de manifest, fa que hom es preocupi més de fer balbucejar aquests nens que no pas aquells que han parlat més aviat; i aquesta pressa mal entesa pot contribuir molt a enterbolir el seu parlar, que, amb menys precipitació, haurien tingut temps de perfeccionar més.

Els infants que hom apressa massa perquè parlin no tenen temps ni d'aprendre a pronunciar bé, ni de concebre correctament el que se'ls fa dir: mentre que, quan se'ls deixa anar per ells mateixos, primer practiquen amb les síl·labes més fàcils de pronunciar; i ajuntant-hi a poc a poc algun significat que s'entén pels gestos, us donen els seus mots abans de rebre els vostres: i això fa que quan els rebin, ja els hagin entès abans. En no tenir cap pressa de fer-los servir, comencen per observar bé el sentit que vosaltres els doneu; i quan se n'han assegurat, els adopten.

El mal més gran de la precipitació amb què es fa parlar els infants abans de l'edat no és que les primeres converses que mantenen i les primeres paraules que diuen no tinguin cap sentit per a ells, sinó que tinguin un altre sentit que el que té per a nosaltres, sense que puguem adonar-nos-en, de manera que, encara que sembli que responen adequadament, ells ens parlen sense enten-dre'ns i sense que nosaltres els entenguem. Ordinàriament, aquesta mena d'equívocs són la causa que de vegades ens sorprenguin les seves paraules, a les quals atribuïm unes idees que ells no hi han associat. Aquesta manca d'atenció nostra al veritable

sentit que els mots tenen per als infants, em sembla que és la causa dels seus primers errors, i aquests errors, fins i tot després d'haver-los corregit, influeixen sobre la seva manera de ser per a la resta de la vida. Tindrè més d'una ocasió d'aclarir-ho després amb exemples.

Limiteu, doncs, tant com es pugui, el vocabulari de l'infant. És un inconvenient molt gran que tingui més mots que idees, i que sàpiga dir més coses de les que pot pensar. Crec que una de les raons per les quals els camperols tenen en general una ment més lògica que la gent de ciutat és que el seu diccionari és menys extens. Tenen poques idees, però les relacionen molt bé.

Els primers desenvolupaments de la infantesa es realitzen quasi bé tots alhora. L'infant aprèn de parlar, de menjar, de caminar més o menys al mateix temps. Aquesta és pròpiament la primera etapa de la vida. Abans d'aquesta etapa no és res més que el que era al si de la mare; no té cap sentiment, cap idea; amb prou feines té sensacions; ni tan sols és conscient de la pròpia existència: *Vivit, et est vitae nescius ipse suae*¹⁷.

VOCABULARI

afaiçonar: donar una certa forma (a una matèria), treballar-la, fer-ne objectes.

afalagar: tractar d'afectar agradablement amb demostracions d'afecte, reverència, etc.

amaniment: allò que serveix per a amanir, condiment.

amanyagar: tractar amb amor o amb afectuosa simpatia.

apaivagar: fer desaparèixer o minvar un estat d'excitació, agitació, violència (en algú o en alguna cosa), calmar.

apressar: donar pressa (a algú), empènyer-lo a fer promptament una cosa.

arbrissó: arbre petit.

arrosegar: fer moure alguna persona o alguna cosa estirant-la sense aixecar-la de terra, vencent la resistència que amb el fregadís oposa al moviment.

atabalar: fatigar el cervell d'algú, marejar, amb sorolls o sons.

avalotar: alçar en avalot una munió, un grup de persones, etc.

bandejar: apartar, allunyar alguna cosa; desterrar, exiliar.

barbotejar: parlar entre dents, fer embuts.

basarda: sentiment de depressió que s'empara d'algú en presència de quelcom que el fa pensar en possibles perills contra els quals se sent indefens.

be: ovella.

bellugadís: que es mou o es belluga contínuament, que no està mai quiet.

bergansí: peça de vori, d'os, etc., que es fa rosegar a les criatures quan han de posar les dents, ordinàriament proveïda d'una cadeneta, de cascavells, etc.

bolquer: peça rectangular de tela amb què s'embolca el cos i les cames de les criatures de pit fins a calçar-les.

borra: fibra curta de qualsevol matèria tèxtil que se separa de la floca en les màquines de filatura o s'arrenca dels teixits en l'acte de perxar-los.

braó: força corporal, vigoria; valor, coratge.

bressola: bressol, llit d'infant al qual es pot comunicar un moviment de balanceig.

cadell: petit dels animals (*cachorro, cria*)

cantarella: modulació de la veu en parlar, especialment la que notem per ésser insòlita en la nostra parla.

cascall: planta d'ús medicinal amb efecte somnífer (*adormidera*).

debades: en va, sense efecte, inútilment.

decandir: fer perdre la força, la vigoria.

deperir: encaminar-se devers la mort, la destrucció, per consumpció o deterioració graduals.

desnerit: poc fet corporalment, minsament desenvolupat.

destriar: separar alguna cosa que està barrejada, confosa, amb unes altres.

devessall: desfet de pluja.

dida: dona que alleta l'infant d'una altra.

disertament: (antic) eloqüentment.

embenatge: conjunt de materials que, aplicats, formen l'embenat.

emborrar: omplir de borra tèxtil.

empassar-se: fer-se passar quelcom gola avall, de la boca a l'esòfag.

encisar: embriuar, captivar per la bellesa, la boniquesa, la gràcia, el bell capteniment, etc.

endegar: arranjar, endreçar; donar a algú o a alguna cosa una direcció adequada, un bon camí a seguir.

engrapar: agafar fortament amb la grapa, amb la mà.

enrenou: soroll, agitació, bullícia, moviment de coses que es porten d'un lloc a l'altre.

entatxonar: introduir alguna cosa dins una cavitat atapeint-la.

enterbolir: posar tèrbola alguna cosa.

esbarjo: esbargiment, recreació, oci.

escarnir: fer escarn d'algú.

escatir: esporgar, llevar la part no aprofitable d'una cosa.

esment: menció.

estovar: fer tornar tou.

estrafet: contrafet.

esverar: fer perdre a algú la presència d'esperit, l'esma, alarmar granment.

feixuc: difícil de moure, d'alçar, a causa del seu pes.

frisós: fortament impacient.

galindaina: adorn de poc valor; raó frívola, sense cap importància.

ganyota: contorsió de la cara feta voluntàriament o involuntàriament.

geperut: home amb gepa.

gosar: tenir el coratge suficient per a fer una acció.

graó: esglaó

guenyo: guerxo (*bizco*), d'una manera estràbica.

llevadora: (*comadrona, matrona*).

lliscar: moure's sobre la superfície d'un cos suaument i amb escassa fricció.

mainadera: persona destinada a tenir cura d'un o més infants.

meconi: primer excrement de l'infant tot just nat.

moixaina: carícia que es fa passant la mà per la cara.

nedar: sostenir-se i avançar dins l'aigua per mitjà de certs moviments dels membres.

neguit: inquietud, molèstia, que dóna una forta excitació, una gran impaciència.

neulit: privat de vigoria, sense força, afeblit.

nissaga: llinatge.

nodrissó: infant animal que encara mama.

nosa: allò que, amb la seva presència, dificulta una acció, intercepta el pas, roba espai per a fer una cosa, priva el bon funcionament o arranament d'alguna cosa, etc.

onejar: fer ones.

parrac: (*harapo, jirón*) tros de roba mig separat per un estrip de la resta d'una peça de vestir.

perir: deixar d'existir.

picarol: cascavell gros, esquella petita, que es posa al coll d'un animal.

plomall: conjunt de plomes d'un ocell.

pujol: puig petit, elevació del terreny petita.

quequejar: parlar fent interrupcions i repeticions de sons involuntàries, espasmòdiques.

quil: líquid blanc lletós en què es transforma el quim a l'intestí prim, el qual, transportat pels vasos quilífers, entra en el canal toràcic per a mesclar-se amb la sang.

saburra: matèria espessa que, en forma de capa blanquinosa, s'acumula davant la llengua, en determinades malalties febrils i en malalties digestives cròniques.

sancallós: (*zambo, patizambo*) que té les cames tortes amb la convexitat mirant endins de manera que camina amb els genolls tocant-se.

serosa: relativa o pertanyent al sèrum.

sobines, de: ajagut boca amunt.

somort: mig mort, mig apagat, que gairebé no es percep.

tió: tros de tronc per a cremar a la llar.

vilatans: relatius o pertanyents a la vila.

vorí: substància blanca, dura, compacta, de què estan formats els ullals de l'elefant, de la morsa i del senglar, o les defenses del narval (*marfil*).

xacra: mal físic que pateix algú com a deixalla d'una malaltia.

xiscle: crit amb veu aguda i penetrant com el que fa llançar un dolor agut, el terror, etc.

-
- ¹ El pastor protestant alemany Formey havia publicat el 1763 un Anti-Emili. Néaulme, tement de ser condemnat per haver editat l'*Emili*, va demanar a Formey que l'expurgués. Aquest va redactar llavors un *Émile Chrétien*, que Rousseau considerarà una acció de poca-vergonya. Això explica els atacs que li etziva en diverses notes del llibre (vegeu sobretot les de les p. 206 i 207).
- ² Plutarc, *Obres Morals: Apotegmes lacedemonis* 60.
- ³ Plutarc, *Obres Morals: Apotegmes lacedemonis* 5.
- ⁴ Metrodor, citat per Ciceró, *Tusculanes* V, 9, 27: "T'he passat al davant, Fortuna, i t'he fet presonera, i t'he barrat tots els passatges perquè el teu alé no pogués arribar fins a mi". El mateix passatge és citat per Montaigne, *Assaigs* II, 2.
- ⁵ "La llevadora lleva, la dida puja, el pedagog institueix, el mestre instrueix." Joc de mots de Varró citat pel gramàtic Nonius Marcellus (*Doctrina compendiada*) basat, per tres dels verbs, sobre les arrels llatines *duc* i *doc*.
- ⁶ Plini el Vell. *Història natural* 4.
- ⁷ L'educació de la primera infància preocupava els contemporanis de J. J. Rousseau. L'any 1760 va sortir a Paris un *Tractat de l'educació corporal dels infants petits*, escrit pel metge Desessarts. I el ginebri Ballexerd va escriure per la mateixa època una *Dissertació sobre l'educació física dels infants*.
- ⁸ Plutarc, *Marc Cató* 41. Suetoni, *Vides dels dotze cèsars*: August 64, 6-7.
- ⁹ Rousseau en la seva joventut havia sigut preceptor dels fills del gran prebost de Lió, el senyor de Mably.
- ¹⁰ El Tornea és un riu de Suècia. Benin: regne de Guinea, a l'Àfrica Occidental.
- ¹¹ Trobem aquest home-estàtua en el *Tractat de les sensacions* de Condillac aparegut l'any 1750.
- ¹² Homer, *Iliada* 6, 466-484.
- ¹³ El metge i botànic holandès Hermann Boerhaave (1668-1738), professor de l'escola de Leiden, fou l'iniciador de l'ensenyament clínic modern basat en l'hipocratism. La seva influència fou extraordinària al llarg de tot el segle XVIII.
- ¹⁴ Charles-Iréné Castel, conegut pel nom d'Abbé de Saint-Pierre (1658-1743), va escriure el *Projecte de pau perpetua* i el *Discurs sobre la Polisinòdia*, en què criticava durament el govern de Lluís XIV, raó per la qual fou expulsat de l'Acadèmia Francesa.
- ¹⁵ El filòsof anglès Thomas Hobbes (1588-1679) fou conegut per les seves influents teories filosòfopolítiques tendents a la justificació del despotisme polític més absolut, simbolitzat pel monstre bíblic Leviatan, paradoxal guardià de la pau i de la llibertat.
- ¹⁶ En el llibre quart, p. 339.
- ¹⁷ Ovidi, *Tristes* 1, 19: "Viu, i no té consciència de la seva pròpia vida".